

J
E Z I K
in
Človstvo

ISSN 0021 - 66933 LETNIK XXXVIII 1992/93 ŠTEVILKA 5

V S E B I N A

Razprave in članki	J6 9	<u>Milko Matičetov</u> <i>Od koroškega gralva 1238 do rezijanskega kraja 1986</i>
In memoriam	17 5	<u>Angelo Cracina</u>
Poskusi branja	177	<u>Mojca Širok</u>
Pogledi in mnenja	18 2	<i>Carmen - vzporednost našega sveta</i> <i>mesto v šoli</i>
Slovenščina v javnosti	184	<i>Pismo predsedniku Republike Slovenije</i>
Gradivo	186	<u>Viktor Sonjkin</u> <i>Dve pripombi o Prešernovem verzu s stališča ruske verzološke znanosti</i>
Ocene in poročila	192	<u>Zoltan Jan</u> <i>Dve slovenistični razpravi v videmski reviji</i>
	195	<u>Tone Smolej</u> <i>Pogledi na Bartola</i>
	197	<u>France Žagar</u> <i>Zanimiva slovenščina</i>
	199	<u>Marko Stabej</u> <i>Irena Petrič, Here is the News</i>
Prejeli smo v oceno	202	

Jezik in slovstvo

Letnik XXXVIII, številka 5
Ljubljana, marec 1992/93

ISSN 0021-6933

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana

Uredniški odbor: Alenka Šivic-Dular (glavna in odgovorna urednica), Aleksander Skaza, Jože Pogačnik, Marko Juvan, Miha Javomik (slovsstvena zgodovina), Zinka Zorko, Tomaž Sajovic (jezikoslovje), Boža Krakar-Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Lojze Tome

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva4, Ljubljana

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 12, Ljubljana 61000

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina 930 SIT, cena posamezne številke 200 SIT, dvojne številke 250 SIT, za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 500 SIT. Letna naročnina za evropske države je 20 DEM, za neevropske države pa 26 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirata Ministrstvo za kulturo RS in Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, revija šteje med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5%-ni davek od prometa proizvodov.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Milko Matičetov
Ljubljana

UDK 808.63-54 "kraljice"

Od koroškega *gralva* 1238 do režijanskega *krajaua* 1986

Ob bibliofilski izdaji dela *Stiski rokopis* (Monumenta slovenica II, februarja 1992) se je prof. V. Novak v Književnih listih (Delo, 20. 2. 1992) postavil po robu čudni trditvi *kralewa* = adj., prof. J. Toporišič pa gaje na hitro zavrnil, da "Za nas Slovence *kraljeva* pač ni samostalnik" (Delo, 27. 2. 1992), čeprav je naša leksikografija povedala svoje skoraj že pred sto (z rokopisnim Cafom celo pred 150) leti: kraljéva f. "die Königin" (Pleteršnik 1,455).¹ Sevedaje tudi po letu 1894 prišlo na dan še marsikaj, kar daje prav Pleteršniku, in o tem bi rad povedal, kar vem. "Chi più ne sa, più ne metta", pravijo Italijani, mi pa bi — prosto za Vodnikom — lahko rekli: Če kdo ve kaj drugja, pove naj prav vse!

Tole pisanje se uvršča med prispevke, kijih odlagam zdaj tu zdaj tam kot svoj ceterum censeo, kako nujno potrebujemo "novega Pleteršnika", zakladnico vseslovenskega "ljudskega jezika",² brez čakanja, kdaj bojo dozoreli vsi začetni in predvideni narečni slovarji.

1. Vrata, v soboto, 1. maja 1238: štajerski trubadur Ulrich/Uolrich von Lichtenstein (1198-1275), ki je lomil kopja na viteških turnirjih — med drugim v Trstu, Briksnu, Brežah in kdove še kod — se je 25. aprila 1238 vzdignil na daljšo turnejo od Benetk do Češkega, preoblečen kot "zlahтна kraljica Venera, boginja ljubezni" (diu werde küneginne Vénus,³ gottinne über die minne). Pot gaje peljala tudi ob slovenski jezikovni meji na zahodu, kjer vemo za njegove postanke v krajih Clemûn (furl. Glemone, si. Gumin, it. uradno Gemona), Clûse (si. Kluže, f. Scluse, it. ur. Chiusaforte) in Tor (si. Vrata, n. ur. Thörl). Blizu tega zadnjega kraja — ob vstopu v Ziljsko dolino — gaje sprejela množica vitezov na čelu s koroškim vojvodom Bernhardom. In tu je Ulrichovo sporočilo v izvirni podobi:

J t' . W Wiftnmi 9 i l f W Ö^{la}

Pozdravili so me, takole: ¹⁷ "Buge waz primi, gralva Venus!"⁴

S u g e p l i n u g & t v a X K n u Q

Bayer. Slmsbiblthek, Mhfcn (Cgm 44)

Kraljeva je prvotno — po obliki — resda svojilni pridevnik, ampak zdavnaj posamostaljen!

V duhu Breznikove razprave *Ljudski jezik*, ki je bila postumno tiskana dvakrat (1945, 1982), kot bibliografska enota pa je poslastica za bibliofile, saj je izšla štirikrat: kot p. o. iz Narodopisja Slovencev II pri založbi "Klas" (J. Žužek, 1945 in 1946), v samem NS II pri DZS 1951 in še v Breznikovih izbranih Jezikoslovnih razpravah (1982, ur. J. Toporišič).

Romanist prof. M. Skubic mi ljubeznivo sporoča, da mu je tukajšnja Venus obudila spomin na neka mesta v ital. jezikovnem dokumentu iz 12./13. stol., kjer pred imenom boginje prav tako stoji samostalnik, ne sicer *kraljica*, ampak *madonna*: "parla Panfilo a madona Venus" in "responde madona Venus a Panfilo" (E. Monaci, *Crestomazia italiana dei primi secoli*. Citta di Castello, 1912, str. 146-147).

V svojem nadaljnjem potovanju proti SV se Venera (Ulrich) še dvakrat znajde v zelo podobnem položaju. Prvič: ko po nekaj bojih v Brežah 6. 5. 1238 pusti za sabo Koroško in pride na Štajersko, jo tam zbrano viteštvo pozdravi: "*Venus vil edelin künegin, - ir suh gol willekomen sin...*" (Kres 1882, 330). Drugič: ko jo 16. 5. 1238 po prehodu s Štajerskega na Avstrijsko, nekje onkraj [Dunajskega] Novega mesta (Niwenstadt) trideset avstrijskih vitezov prijateljsko pozdravi z enako formulo: "*Venera, preilahlra kraljica!*" (Venus vil edelin künegin... Kres 1883, 34). Če bi se kdaj prikazal nov neverni Tomaž, ki

RAZPRAVE IN ČLANKI

To slovensko besedilo, vtakano v srvn. pesnitev *Frauendienst* (Vrouwen dienest, 1255) kot pozdrav koroškega plemstva popotnemu vitezu, so naša publicistika,⁵ historiografija⁶ in literarna zgodovina⁷ dosledno postavljale v leto 1227. Ker Ulrich — kakor marsikateri pesnik tistega časa — ni znal ne pisati ne brati in je svoje verze narekoval, njegovo spominsko poročanje o četrtoletnih starih dogodkih — vsaj glede kronologije — ne more biti zmerom zanesljivo. Nemški zgodovinarji so v novejšem času odkrili to in ono, kar dopolnjuje in popravlja vedenje o Ulrihu. Prof. B. Grafenauer, ki je prvi javno omenil neke dvome (M. Kosa in svoje lastne) v poročilo Lichtensteinskega,⁸ paje vseeno še leta 1965 in 1979 pisal o njem — po starem. Ker upamo, da nam bo kdaj sam razgrnil bistvo svojega dvoma, v zvezi s potovanjem viteza Ulriha v podobi kraljice Venere tokrat prevzemam⁹ le novo (revidirano) datacijo: 1238. Ne glede na to, da se Ulrich v svoji trubadurski "službi gospe" morda res nagiblje k pravljici, pretiravanju ipd. in da je od svojih nemških rojakov zraven naslova "norec v visoki službi" dobil tudi priznanje, daje njegov *Frauendienst* kljub določenim omejitvam vendarle "prva avtobiografija v nemškem jeziku",¹⁰ se mu Slovenci doslej nismo oddolžili niti s tem, kar bi bilo od nas najprej pričakovati: z antološkim prevodom daljših odlomkov iz njegovega pesemskega opusa. Tudi v verze odeta pravljica "laž" (mar ne enačimo poezija = fantazija?) je včasih več vredna od prozaične, hladne "resnice".

Paradoksa, kako bi "nepismen" človek lahko več ko petnajst let obdržal v glavi pozdravne besede, izrečene v neznanem jeziku, si ni mogoče razložiti drugače, kot da je naš pesnik bolj ali manj obvladal tudi slovenščino. V zvezi z Ulrihovim jezikovnim znanjem je mikavno še eno njegovo sporočilo: ko je ležal bolan (vnetje prsta na roki) v Bocnu, mu je neka dama poslala "laško" (wälsch) pesem s prošnjo, naj bi jo zapel po nemško.¹¹ Za dolgega Ulrihovega življenja pa so se glede jezikovne strpnosti razmere začele spreminjati, žal na slabše. Namesto trubadurske odprtosti zavejejo drugačni vetrovi. Leta 1274 (le malo pred Ulrihovo smrtjo) npr. kralj Rudolf Habsburški odposlancu češkega kralja Otokarja Przemysla zabrusi v obraz: "Entweder deutsch reden oder das Maul halten!"¹² (Ali govoriti po nemško ali držati gobec.)

2. Stična, ok. 1428: neimenovani cistercijanec, po rodu Čeh, si zapiše slovensko besedilo molitve "Salve regina"; takle je incipit:

<P⁴cfy&riA 6 o t « v * H i t c n*yL>fa

Cze\tyena body kralewa mati le mylojti... (= Češčena bodi kraljica, mati milosti...)

bi podvomil o branju *graba* = kraljica, se mi zdi, da za to ni prepričljivejšega dokaza, kot je analogni — v istem delu *Frauendienst* nekajkrat ponovljeni — nagovor *"preilahlra kraljica"* (*vil edelin künegin*). Isti ogovor pa srečamo tudi v drugačnih zvezah, ne samo ob prestopanju deželnih mej. Za nas je npr. zelo mikavno, da je z besedami *"vil edelin künegin"* ogovoril Venero tudi odposlanec viteza Otonaz Buhove; le-ta se je namreč ll .5.1238 v gomještajerskem kraju Kinnenberc želel spopasti z Venero, preoblečen kot "žena Slovenka" (ein windisch wtp: z dolgima kitama čez sedlo, v godežah in z dragim šapljem — Kres 1882,331).

J. Majciger, *Ulrich vitez ilahni Lichtenstein*. Kres 1882 in 1883; I. Maierhofer, *Pred 700 leti*. Mir 30, 21. in 29.4. 1911.

J. Gruden 1910; F. Kos, *Gradivo* 5; M. Kos 1933 in 1955; B. Grafenauer 1965 in 1979.

⁷ I. Grafenauer 1920, F. Kidrič 1929, L. Legiša 1956, J. Pogačnik 1968. Enako tudi skripta za germaniste: A. Janko, *Alteutsche Texte*, Ljubljana 1982,132; 1987₂, 137.

Gl. ZČ 10-11,1956-57,340: "Po preiskavi Maje Loehroveje prišlo vse poročilo Liechtensteinskega o potovanju kot Venere v zelo nevarno bližino pesniških pripovedk — zato je postal dvomljiv seveda tudi njegov opis sprejema po Bernardu in njegovem spremstvu pri Vratih ob Zilji, o katerega zanesljivost je Kos sam zase že pred objavo te razprave [= M. Loehr; MIOG 65, 1957] dvomil."

Po njegovem ustnem sporočilu in literaturi, ki mi jo je prijazno posodil. Največ sem o tem štajerskem "minnesängerju" zvedel iz dela: *Ulrich von Liechtenstein — Narr im hohen Dienst* (Nach der Textausgabe von K. Lachmann ausgewählt, abertragen und eingeleitet von Dr. W. Zitzenbacher). Stiasny Verlag, Graz-Wien 1958.

C. Balzer, *Frauendienst*. Kindlers Literaturlexikon III, Zürich 1967,241-3.

Ulrih je italijansko znal (bivanja v Rimu, Benetkah in drugod v Italiji), ampak pod "wälsch" bi kdo lahko pomislil tudi na južnotirolsko (reto)romanščino, kar je sicer manj verjetno, ne pa izključeno.

W. Zitzenbacher, *Ulrich von Liechtenstein - Narr im hohen Dienst*. Graz-Wien 1958, 15.

RAZPRAVE IN ČLANKI

3. Kranjsko, 1826-1838: Matevž Ravnikar Poženčan, ekspozit na Gori pri Sodražici, ima v 2. zvezku rokopisne zbirke *Stare medljudne pesmi, zložene pred 19. stoletjem* ([odslej krajšano: MP] NUK, Ms. 483) v metelčici pisano pesem o umoru kraljice, naslovljeno:

Iz prvega zvezka MP vemo, daje čistopis začel nastajati "na Gori 1. Velciga serpana 1838", drugi zvezek paje datiran samo 1838. To je bil za Ravnikarja čas, ko se je morda najintenzivneje posvečal ljudskemu pesništvu. Prav tistega leta gaje na Gori obiskal tudi Emil Korytko, kije omenjeno pesem uvrstil v prvi snopič svoje zbirke *Slovenske pismi krajnskiga nardda* (SPKN, 1839, 94-97). Ravnikarju so predavanja njegovega nekdanjega profesorja Metelka o metriki in poetiki dajala oporo tako za samostojne poskuse v verzih kakor za zapisovanje ljudskega pesništva; oboje je kajpada gojil tudi pred prihodom na Goro (1833-1838) na vseh službenih mestih (Železniki, Breznica, Stara Loka, Trnje na Pivki). "Kraljevo umorjeno" je torej lahko slišal in prenesel na papir kadarkoli med 1826 in 1838 in tudi kraj zapisa mora ostati žal nedoločen: Kranjsko. Štrekelj je pesem o umorjeni kraljevi prav tako dal že v 1. snopič I. zvezka SNP (1895, št. 120).

Vsebina pesmi, ki ji danes ne moremo postaviti ob stran nobene variante, je nenavadna. Do mlade kraljeve, ki je sama doma, skuša priti — s hudimi naklepi — drug kralj, njen prvi (morda od nje zavrjnjeni) ljubi. Od podkupljive moškre dobi ključ svitle kamre, kjer kraljevo zabode (češ: "Drugim nočem te pustiti!") in posadi za mizo z bukvami v rokah, kot da bi brala. Ko pride domov kralj — "nje mož zaročeni" — in mu (mrtva) kraljeva ne odgovori, jo udari, da se prevrne. Ugibljejo, kdo je bil pri kraljevi. Moškra plača izdajstvo z glavo.

Če opomnimo na prizorišče — grajske line, postelja v svetli kamri, v srce zasajeni nož (neprimerno imenovan "britev"), ključič, svileni aržet, cekini, šeme-maškarade — moramo pač priznati, da nam ta pesem, čeprav zapisana šele v prvi polovici 19. stoletja, pričara kar srednjeveško ozračje. Tako je spet potrjena stara resnica, da nekatere slovenske pripovedne pesmi (Mlada Zora, Breda, matjaževska skupina, Rošlin, Gospod Baroda idr.) kolikor se da prepričljivo pomagajo zapolnjevati literarno in jezikovno vrzel med Brižinskimi spomeniki in refoimacijo. Čeprav so od stiske *kraljeve* do Ravnikarjeve *kraljeve* pretekla štiri stoletja, od koroške *gralve* v Vratih pa še dve več, v kontekstu naše pesmi še zmerom ustreza starinsko poimenovanje *kraljeva*.

In kot da bi hotela odtehtati zapostavljanje ali celo pozabo, ki je je bila deležna več stoletij, v Ravnikarjevi pesmi nastopi kar osemnajstkrat, in sicer (razen orodnika) v vseh sklonih ednine!

4. Rezija, 1986: plevan Maurizio Ridolfi, po rodu Furlan, v zbirki sedmih molitvic, natisnjenih v Vidnu, objavi *Salve regino* v rezijanskem narečju takole:

SALUDANA BODITI KRAJAUUA

Saludana boditi krajauua, mati od mižerikordje...

Poldrugo stoletje po pesemskem pričevanju s Kranjskega imamo spet pred sabo isto besedo, samo malce spremenjeno (v palatalizirani obliki *krajauua*), ker prihaja pač z našega skrajnega zahoda, kjer bi človek mislil, daje zdavnaj potonila. V Reziji se namreč z novejšo obliko "krajica" srečujemo že dolgo: v ustno in pisno ohranjeni peti pesmi *Karničica* neznanega avtorja (19. stol.),¹³ v pisni obliki pa ne samo v zadnjem tiskanem rez. katekizmu,¹⁴ ampak tudi v najstarejšem znanem (I: 18. stol.), ki gaj e pri Rezijanih v Mariboru 1872 leta našel in že tri leta za tem prvič objavil J. Baudouin de Courtenay.¹⁵ Zaradi arhaičnosti rezijanskega narečja se kajpada ne smemo čuditi, čeje izdajatelj

¹³ M. Matičetov, *Scritti resiani*, Ricerche Slavistiche 12, 1964, 130: vi smilna craiza/craizza, ak. smilno chraizo; vendar se v istem tekstu prikaže tudi "nebesca regina"!

J. Kramar, *To kristjanske učilo*. Gorica 1927,7.

¹⁴ Rez'janskij katixizis. Varšava-Peterburg 1875.4 in 30: crajzza.

RAZPRAVE IN ČLANKI

drobnega molitvenika *PRUSIJMO/PREGHIAMO* celo še v naših dneh — 1986 — po srečnem naključju prišel do pisne (ali nemara le do ustno sporočene?) oblike *krajema* 'kraljica', ki se kljub vsemu lepo navezuje na tri prejšnja pričevanja: koroško 1238, stiško 1428 in kranjsko 1826-1838.

Omenjeni rezijanski mini molitvenik je tiskan na listu tršega rumenkastega papirja, prepognjenega tako, da imamo v rokah "knjižico" na 4 straneh formata 19 x 13,5 cm. Na naslovnici piše: *PARROCCHIA DI S. MARIA ASSUNTA /REZLIJA/ PRUSUMO ITAKO, /TEI NASI TI STARI/ Preghiamo nel linguaggio dei nostri padri.* (Na dnu zadnje strani še: *Arti Grafiche Friulane — Udine — s. a.* [1986]). Knjižica je izdelek istega grafičnega zavoda, kjer se tiska tudi rezijanski župnijski list "All'ombra del Canin / Ta pod Čanynowo sinco".

*

Čeprav v nobenem od štirih izvirnih zapisov *besedegradva-kralewa-kraljeva-krajuamesto* naglasa ni zaznamovano, skoraj ni dvoma, daje bil naglašen prvi zlog. Samo tako si namreč lahko razložimo najstarejši zapis, *graha* (z izpadom nenaglašene vokala), in najmlajši zapis, *krajaua* (s prilagoditvijo nenaglašene drugega vokala naglašenu prvemu). Ravnikarjeve *kraljeve* pa ne moremo odpraviti kar tako mimogrede; treba je vzeti pod drobnogled.

Najprej nekaj nujnih ugotovitev: rokopis MP116 (tako kakor številni drugi Ravnikarjevi teksti) ne daje prave podobe ljudske pesmi, saj nikakor ni natančen zapis, ki bi nastal vsaj po nareku, če že ne po petju, ampak je obdelava, priredba. Postulirani prvi zapis — *A — ni prišel do nas. Kar imamo v rokah (obj. Štrekelj, SNPI/1, 1895, št. 120), je popravljeno, razširjeno besedilo - B —, pri katerem si je prireditelj, M. Ravnikar, dovolil vpletati rime, spreminjati metrum (z besednimi premeti) in še to in ono, kar so za nas danes prepovedani posegi, takrat pa je veljalo za dobro in zaslužno. Za Korytkovo zbirko je Ravnikar pripravil prepis, in sicer v bohoričici, ki se je ohranil samo posredno, kot verzija C*, natisnjena v SPKNI.

V verziji B, našem izhodišču, pri besedi *kraljeva* tako v naslovu kakor v tekstu ni sledu o kakem naglasu. Ta se prikaže šele v tiskani verziji 1839: najprej v naslovu in nato še v tekstu. Ker je izvirna podstava za tisk (VP 1?) izgubljena, žal ne vemo, na čigav rovaš dati spremembe v SPKN. Ravnikarja si ne upam obdolžiti; mislim namreč, da bi tako, kot je bil dosleden pri verziji B (brez naglasov!) tudi v verziji C* (če bi se bil odločil za naglašanje na srednjem zlogu, *kraljeva*) operacijo izpeljal do konca. Vendar se to ni zgodilo: popravljavec je svoje spreminjanje opustil nekje na sredi C*, v verzu 49 (*kadarje kraljevo vmoril*), od tam naprej pa se *kraljeve* ni več dotaknil, razen enkrat, ko je izločil (C* 72). Potemtakem razmerje med popravljenimi in nepopravljenimi oblikami ostaja enako in ne daje prednosti ne tem ne onim: 9:9. Ker za vse naše stare pripovedne pesmi, žal, še zmerom ne vemo dokončno, v kakšnih ritmih so se pele, nam ta hip nobeno improvizirano mnenje o prozodiji ne bi moglo zanesljivo odgovoriti ne v zvezi z vprašanjem *kraljeva/kraljeva* ne s katerim koli drugim! Odvečnost kabinetnega prekladanja besedi v podporo takemu ali drugačnemu branju/naglašanju naj ponazorim z verzoma:

<i>Kraljeva umorjena</i> (B 74-75)	<i>Kraljčva umorjena</i> (C* 75-76)
"Avbe! Kdo je bil per kraljevi?	Kdo je bil li pri kraljevi?
Kdo je kraljevo umoril?"	Kdo kraljevo je umoril?"

Verzov ne bi smeli fiksnim idejam na ljubo nikdar dajati na natezalnico, še celo ne verzov iz pesmi, ki "so ble najpozneje zložene pred 19. stoletjam". Ob alternativnih branjih tipa *Kraljevaje vpost'lji ležala* (B 38) in *Kraljeva v postelji ležala* (C* 39) je trebasno povedati, da nista zveličavna ritma samo *tdm-tam, tam-tam...* in *tam-tam, tam-tam...*, ampak da imamo tudi daktilske ritme in besede. Ena takih bi bila prav *krdljeva*. Npr. *Nič ne bom ||kraljevi | storili* Ta isti verz pa bi bilo seveda mogoče brati tudi: *Nič ne bčm kraljivi stdril*" (C* 35). Ko pa se je Korytko (ali kdor mu je pomagal pripravljati zbirko za tisk) v naši pesmi prvič srečal s *kraljevo* v verzu B in C* 5 (*Kraljevaje v lini stala*), jo je pustil kar lepo pri miru; zdi se mi, da bi bilo mogoče tudi branje: *Kraljevaje v lini stala*. Nekaj pa mi le ni razumljivo: zakaj Štrekelj, ki v svoji objavi SNP I, št. 120 daje prednost redakciji B (brez naglasov), v naslovu vseeno ima naglas *kraljčva*. Tu je mogoče dvojje: ali gre za navaden

RAZPRAVE IN ČLANKI

prenos — per inertiam — iz redakcije C* (po objavi v SPKN) ali paje to že vpliv Pleteršnika (I, 1894, 455), ki naglas *kraljeva* prevzema od Cafa (pri tem zaradi uničenja listkovnega gradiva kontrola ni mogoča). Vseeno pa ne vem, kaj naj pomeni, daje Pleteršnik iz "kranjske" pesmi navedel ravno nenaglašeni verz C* 60: *Kam so šli mlada kraljeva?* In navsezadnje se moramo spomniti še nečesa bistvenega; da pri petju naglasi iz vsakdanjega govora marsikdaj ne veljajo, saj se pevsko naglaševanje podreja drugačnim merilom in potrebam.

Na vprašanje, ali v našem besednem zakladu *kraljeva* (samostalnik, kljub pridevniškemu videzu!) ni morda enkratna prikazen, moram reči, da ne, čeprav ta hip lahko postrežem samo z eno paralelo. Našel sem jo v koroškem *Kolomonovem žegnu*, ki je bil tiskan ok. 1740.¹⁷ "Te bukve," beremo na hrbtu naslovnice, "*so skrivnah razhi sapopadk.*" V 51. kapitlu se npr. vse vrti okoli čudne svetnice, kije "*deviza noi marterniza*" in ji je ime "Sv. Korona". Prosvivec seji priporoča z besedami, ki naj bi jih ji bil некоč rekel njen ženin Jezus Kristus:

*"Ti si venka isbrana moistrova tah s/uizov..."*¹⁸

Mojstrova: se pravi mojstrica, izvedenka za preskrbo z zakladi, saj je "*od sama GospuedBoga... obvast zhries use posvatne shaze sadobiva*".

Zato kaj lahko razumemo tudi neskromne zahteve: "*O dabi ti teva menei boia grieshnika inu potrebniga sromaka obdarvati... O... dai menei pomojei potribi tah notov to shumo dnarniov (!) namerzh* 99000dukatovprovdorazvatadobodakmojeizhasneiinukuenzhneisrezhipomagano."¹⁹

Ne da bi se zanalašč lotevali iskanja analogij s slovenskima besedama *kraljeva* in *mojstrova* v drugih slovanskih jezikih, naj omenimo vsaj tistih nekaj zgledov, ki jih je v svoji primerjalni slovanski slovnici naštel V. Vondrák:²⁰ starorusko *cesareva, koroleva* "coniunx imperatoris, regis": poljsko *królewa* in *krejčovd* (krojačeva žena, šivilja). Iz češčine smo poleg Vondrákovih zgledov nekako dolžni navesti še besedo *mistrovd*,²¹ ker gre pač za vzporednico k "mojstrovi" iz koroškoslovenskega "Kolomona". Iz Makedonije pa bi spomnil le na žensko ime *Carčva* (Bitola, Ohrid).

Kakor smo videli, je kraj, od koder prihaja najnovejše slovensko pričevanje (1986) za besedo *kraljeva* v pomenu 'kraljica', dolina Rezije. Zato ne more biti odveč, če si ogledamo celotno kraljevsko terminologijo, kolikor je premore arhaična govorica te doline. Posebno v času intenzivnega zbiranja rezijanskega ljudskega pripovedništva, med letoma 1962 in 1976 (se pravi do potresa) se mi je tam — pri poslušanju pravljic in v prijateljskih stikih z domačini — nabralo marsikaj mikavnega, vendar moram priznati, da se mi je beseda *krđjava* gladko izmuznila. Srečanje z njo v molitveni knjižici 1986 je bilo torej tudi zame nemajhno presenečenje. Za samo 'kraljico' mi je zraven italijanske *rezine* dostikrat prišla na uho (in na trak!) oblika *krajesa* (na slov. deblo *kralj-kraj* cepljeno romansko obrazilo -essa). 'Kraljevič' je brez izjeme *pryncip*: 'kraljične' so

¹⁶ Kolomonov žegen: vojakom, popotnikom, siromakom, bolnikom namenjena zbirka zarotitev, praznovemih prošenj, apokrifnih molitev ipd., ki naj bi jih s pomočjo božjih svetnikov (in včasih tudi duhov-hudičev!) varovala pred nesrečami, sovražnim orožjem, hudobnimi ljudmi, jim odkrivala ukradene reči ali jim pomagala do denarja in posvetnega blaga, kajpada vse "bogu h' zhesti noi tabuemam knuzi inu viemam dusham h' pomuezhi". (Gl. še J. Navratil v LMS 1894, 178-182).

¹⁷ Toje / tapravi / inu tazieli / Colemone-Shegen... (Tiskan v Celovcu ali Salzburgu ok. 1740. Ponatis posnetek je verjetno izšel v tiskarni Kinreich v Gradcu ok. 1830.) Tako je ugotovil Ivan Grafenauer (*Duhovna bramba* in *Kolomonov žegen*. Nove najdbe in izsledki. AZU, Filozofsko-filološko-historični razred, Razprave 1/4, Lj. 1943, 201-339), ki med pn-im tiskom in ponatisom sponira (gl. n. d., str. 204, op. 6c) celo še en natisk KŽ, ki "zanj... ničesar ne vemo". Nov posnetek KŽ — za znanstvenike in ljubitelje redkih knjig — pa je pripravil J. A. Glonar leta 1920 pri Umetniški propagandi v Ljubljani; da bi nefilologom olajšal branje, je tu in tam popravil kakšno grobo tiskovno napako, delitev besed ipd.

¹⁸ Tu navedeno po Glonarju 1920. Izvirnik ima na str. 216: *77 si venha (!) is brana moistrova tah shazov inu pateronjenja usah bojah* (patroninja, zavetnica vseh ubogih). "Venka izbrana": kalk po "ausgewählte".

¹⁹ V pomenu s tako imenitno *mojstrovo*, nebeško ekspertko za bančne zadeve, je pri znesku skoraj sto tisoč ducatov kajpada več ko na mestu skrb. naj bi bili kovanci zares "iz prav dobrega zlata", s čimer bo pač najlepše poskrbljeno za "časno m večno (!) srečo" prosvica.

²⁰ Vergleichende Slavische Grammatik. Göttingen 1924, 524. (Za prijazno opozorilo hvala urednici JiS, prof. Alenki Šivic-Dular)

²¹ Ljubeznivo opozorilo na to češko vzporednico dolgujem prof. D. Ludviku.

RAZPRAVE IN ČLANKI

ponavadi *prinčipes*, samo kraljična Linčica iz matjaževskih pesmi je zmerom in povsod *kraja hči* (gl. SLP I, 1970, 5/3-10); Matjaž, *unjarski kraj*, predstavi rešiteljici Linčici svojo ženo ne kot kraljico, ampak kot *mo žand*. 'Kraljestvo', ki je v vsakdanjem govoru *renjo* (it. *regno*), se v očenašu (najstarejši znani zapis: konec 18. stol.) redno glasi *krajuška* (*crajuška*: po analogiji s si. samostalniki tipa 'soseska', 'gosposka', 'vojska' ipd).

Dogodivščine rezijanskega Kipana na dunajskem dvoru, kjer je kot "močni Lol" dosegel, da ni prišlo do vojske med "našim" (= italijanskim) in "niškim" (= avstrijskim) kraljem, so temu ali onemu morda dosegljive v nekem mojem 30 let starem prispevku v *Sodobnosti*.²² Tu pa naj za konec pokažem — s šaljivo zgodbico²³ — v kakšnih neverjetnih okoliščinah lahko kralj pride na misel odrezavim Režijanom.

Nekoč je rezijanski župan moral po opravih v Učjo. Tamkajšnje vode (Učji, Beli potok in druge manjše) sicer odtekajo v Sočo, ampak upravno in jezikovno je ta stranska dolina še zmerom del Režije. Rezijanom iz glavne doline so Učjarji od nekdaj veljali za posebneže, čudake, neke vrste "Ribničane", ki se na njihov račun lahko kadarkoli ponorčuješ... Pride torej rezijanski župan že blizu Učje in na razdrapani poti sreča Učjarja. Ne more si kaj, da ne bi pozabavljal, kako ozko in zanikrno pot imajo v Učji. Učjar ga z očmi premeri od glave do peta in že izstrelj vanj litanije častnih naslovov, ki pajih v isti sapi tudi izniči s hladno prho zaničevanja:

"Kraj maješta, re inkoronato, orefiče ponteflče! Bešemo vedeli, ko za dna iššjawa, skiljavva krepa ma prejte' skuzo Učjo, tešemo cesto nšredit!" (Prosto poknjženo: Kraljevska visokost, kronani kralj, zlatar in veliki far! Če bi bili vedeli, kakšna ušiva, grintava butica bo prišla skozi Učjd, bi bili cesto naredili!)

²² M. Matičetov, L6I Kotlič — Krpan iz Režije. *Sodobnost* 11/2, 1963, 249-256.

²³ Povedala pravljčarka Tina Wajtawa (1900-1984) na Solbici 12.8.1966, ponovila pa nacisti med Žago in Učjo 30.6.1967 pred kamero, za oddajo "Pri naših pravljčarjih", ki je bila na programu RTV Ljubljana 25. marca 1968.

Milko Matičetov

UDK 808.63-54 "kraljica"

SUMMARY

FROM THE CARINTHIAN "GRALVA" (1238) UNTIL THE RESIAN "KRAJAU" (1986)

The Slovene word "kraljeva", subst. f., signifying "the queen" can first be found in the mediaeval poem "FRAUENDIENST" (1255). Its author, the German poet Ulrich von Lichtenstein reports about an event of some interest. When travelling from Venice to the North to participate in various tournaments, he was on may 11238 beyond the place called Tor (Vrata, Thirl) at the entrance into the valley of the Zilja hailed by the Carinthian duke Bernhard and his knights in Slovene: "Buge waz primi, gralva Venus!" (Lichtenstein namely appeared at tournaments dressed up as Venus.) The same word appears again two hundred years later, in 1428: a Cistercian monk, who during the Jan Hus's religious fights withdrew from Bohemia to the Stična monastery in the Dolenjska region, for his pastoral needs among the Slovenes wrote down also the prayer "Salve regina", the incipit of which reads "Zhejtyena body kralewa..." Then it took four centuries for the priest Matevž Ravnikar to write down somewhere in Camiola (1826-38) the ancient ballad "Kraljeva umorjena". In the ballad the word "kraljeva", excluding the title, appears eighteen times! From Ravnikar's manuscript collection it came into Korytko's published collection of Slovene folk songs (I, 1839) and consequently also into the first corpus of Slovene folk songs (K. Štrekelj, 1895). The word was accepted by M. Pleteršnik into the Slovene-German

Dictionary (1,1894). In the 19th century, after the ballad "Kraljevaumorjena" was published, it seemed that it had failed into oblivion and was substituted by the younger synonym "kraljica", but then it emerged as an absolute surprise again (a century and a half after Ravnikar!), this time in Resian, the most archaic dialect of the Slovene language. The mini prayer-book (four pages only), published in 1986 in Udine and intended for the believers in the Resia valley (Italy), among other things also brought the prayer "Salve regina" with its incipit being "Saludana boditi krajaua..."

However, there are three other words in Resia to express the notion of "the queen", apart from the unique word "krajaua", which had not been known until 1986: "krajleca" (it appears in religious texts from the eighteenth century onwards); "krajesa" (the contamination of the Slovene basis "kralj-kraj", "rex" and the Romance desinence — essa) appears in fairy-tales; rejma (a borrowing from Italian) is used in the informal everyday speech.

By discussing the word "kraljeva" the author points to another equally formed Slovene word: "mojstrova" (a women expert, specialist, skilled worker) comes from the Carinthian-Slovene dialect area and was kept alive in the folk book Colemone-Shegen (a collection of witchcraft texts, apocryphal prayers, apologies, etc), first printed in Celovec-Klagenfurt or Salzburg about 1740.

IN MEMORIAM

Angelo Cracina

(16.4.1909-20. 9.1992)

K. odil s je 16. aprila 1909 v furlanskem Raščaku (Raschiacco) pri Čampeju (Campeglio) v fojdenski občini, tik ob jezikovni meji; mati je bila Furlanka, oče pa je bil doma iz karnajskih Brezij (Montemaggiore di Taipana). Poleg furlanščine in italijanščine je obvladal slovenski karnajski govor in mi je skozi dolga leta nenehno posredoval besedni zaklad, frazeologijo, pregovore in ljudske pesmi, ki jih je imel od stare matere Breščice. Poslušati učenega duhovnika, ki mu je slovenščina pela z muzikalnim nabojem domačega narečja in z nedotaknjnim smislom za jezikovno pristnost, je bilo zame enkratno užitek. To se je dogajalo le tedaj, ko mi je govoril o časih, kijih je kot otrok preživel pri babici v Brezjah. Kot zaveden Beneški Slovenec, kije raste v videnskem semenišču pod mentorstvom Ivana Trinka (1921-1933), kot dušni pastir v Podutani (S. Leonardo; 1939-1966), in ki je zastavil vse življenjske sile za krščansko in kulturno vzgojo slovenskih Nadiževcev, si je sicer vedno prizadeval govoriti in pisati v knjižni slovenščini. Učil se je je, kolikor se je je mogel učiti, v videnskem semenišču: semenišča so bila namreč za fašizma edine šole v italijanskem kraljestvu, kjer si se lahko učil slovenščine.

Pri opravljanju dušnopastirske službe je bil vesten zagovornik človekovih pravic in krščanskih vrednot ter je v skladu s hudimi časi vedno zagovarjal tudi slovenščino v cerkvi in v javnosti. Zato je nujno prišel navzkriž z nacionalisti, ki so dokazovali italijanski značaj Nadiških dolin. Pogumno se je postavljaj po robu krivicam in napadom, dobil je celo pravdo proti dnevnikom *Il Corriere della sera* iz Milana in *Il Messaggero veneto* iz Vidna, ki sta mu ob koncu večletne gonje s strani tiska očitala izdajstvo in titovstvo (1952). V teh letih je vzorno uredil podutanski župnijski arhiv in rešil številne rokopisne slovenske, deloma narečne pridige, katekizme in dokumente. V številnih priložnostnih objavah, ki jih je sam dal tiskati ob novih mašah in jubilejih, je posvetil veliko pozornost domačemu izročilu in preteklosti, pisal o pomembnih Nadiževcih, zapisoval priimke in hišna imena, pregovore, ljudske motive in vrsto zanimivosti ter povelečeval slovenščino ter slovenskost Benečije. Redno je s podobnimi prispevki sodeloval tudi pri furlanskih publikacijah.

S Cuffolom in drugimi sobrati si je vedno prizadeval opozarjati cerkveno oblast na potrebe in pravice slovenskih vernikov ter na krivice, ki so prizadevale beneško občestvo. Ko je bil l. 1966 "promoviran" v monsinjorja in dekana (arciprete) ter premeščen v Buio, pomembno in bogato furlansko središče, severno od Vidna, je vodil obširen dekanat in številčno močno župnijo z enako gorečnostjo, ne da bi se odpovedal skrbi za beneške brate. Tedaj se je vpisal na teologijo, nekaj let opravljal izpite najprej v Padovi, pozneje v Rimu, in tuje na Lateranski univerzi l. 1974 pro moviral z doktoratom iz pastoralne teologije z disertacijo *Gli slavi della Val Natisone. Religiosità e problemi pastorali* (Slovenci v Nadiški dolini. Vernost in pastoralni problemi). To delo je izšlo v nekoliko razširjeni obliki in s širšim naslovom l. 1978 pri videnskem založniku DelBiancu. Knjiga je hkrati zajetna zbirka nadiškega verskega izročila in zgodovinskih dokumentov.

Po upokojitvi je postal kanonik čedajskega stolnega kapitlja in se je preselil prav v Čedad. Tu je bil blizu rojstnemu kraju, spet je navezal stike z rodno zemljo in je rad obiskoval brata v Čampeju, saj kljub učenosti ni nikoli pozabil na zvestobo zemlji, temveč je ohranjal smisel za dobrine, ki mu jih je ta zemlja dajala. V Čedadu je posvetil novo pozornost stolnemu arhivu in v njem odkril

IN MEMORIAM

Starogorski rokopis, ki ga je najprej objavil v Koledarju GMD 1974 in za tem še v brošuri Antiche preghiere popolari slovene del Santuario di Castelmonte (Stare slovenske ljudske molitve pri starogorskem samostanu). S tem odkritjem si je zaslužil trajen spomin v zgodovini slovenskega pismenstva, kakor sije bil pridobil zasluge za slovensko narodopisje predvsem z objavo Devetice božične v podutanskifari.

Kremenit človek z močno voljo, bogatimi kulturnimi zanimanji in izkustvi, je bil hkrati priljubljen dušni pastir, pozoren na vsakovrstne potrebe ožjega cerkvenega občestva in širše družbe. Ko se je kak slovenski, a tudi furlanski ali italijanski kulturnik obrnil k njemu, mu je rad razkazoval svoj arhiv in mu pomagal, kolikor mu je čas dopuščal, pri raziskovanju in delu.

Pavle Merku

Trst

O njem so pisali:

P. Merki), Knjiga v lepi slovenščini (recenzija Devetice božične v podutanski fari). Zaliv 24-25, Trst 1967.

P. Merkil, Ravanca, 22. februaja 1973, v Beneškem dnevniku, Pajčevina in kruh ZTT, Trst 1987, str. 43.

R. K., geslo **CRACINA** (KRACINA) Angel Peter, v SPBLI, 202.

Živa Gruden, Angelo Cracina. In memoriam (1909-1992), v Jadranskem koledarju 1993, Trst, str. 131.

POSKUSI BRANJA

Mojca Širok

Carmen - vzporednost našega sveta

(ob prvencu *Metoda Pevca*)

roman *Carmen* Metoda Pevca¹ se zdi na prvi pogled še eden v verigi podobnih, ki so od začetka osemdesetih let nastajali v mladi slovenski prozi. Pri tem imam v mislih posebno tematiko družbenega dna, socialne in moralne propadlosti, alkoholnih izginjav in vsaj na videz nekonvencionalnih rešitev iz labirinta družbene stvarnosti. Avtorji te generacije se brez dvoma navezujejo na junake marginalce, bivše ljudi, klošarje in obupane iz Božičevih eksistencialističnih romanov ali celo na duhovne posebneže Zupanovega vitalističnega tipa. Delno bi lahko sem prišteda tudi v sedemdesetih letih nastajajoče novele Mateta Dolenca. Podrobnejša analiza bi ugotovila tako vzporednice kot jasna razhajanja, že na prvi pogled vidna tudi znotraj ozkega okvira avtorjev, ki sem ga začrtala okoli romana *Carmen*. Vanj prištevam Ferija Lainščka, v prvi vrsti njegov prvenec *Peronarji*, Franja Frančiča z romanom *Domovina, blede mati* in nekaterimi novelami, Andreja Moroviča v *delih Prosti tek in Bomba la petrolija* in celo Miho Mazzinija vsaj z *Drobtinicami*, saj njegove *Godbe* sodijo že v drugačen tip literarnega ustvarjanja.

Pravzaprav lahko postavim le nekatere teze, do katerih sem prišla ob prvem in drugem branju Pevčevega romana in kasnejših primerjalnih branjih omenjenih del njegovih sodobnikov. Natančnejših analiz posameznih del ali celo primerjalnih študij njihove tematike oz. drugih, predvsem snovnih ali morebiti slogovnih skupnih značilnosti nimamo. Če pa upoštevam opombe na zavilnih knjižnih izdaj in obnje postavim *Carmen*, prihajam do nekaterih iztočnic.

Denis Poniž npr. pravi o *Domovini, blede materi*:

"Splet usod in splet človeških dogodivščin, človeške in manj človeške izkušnje, ki se nizajo pred pripovedovalcem, včasih do nespoznavnosti kruti ali nerazumljivi prizori, za katere bi, če ne bi bili pripovedovani s tako veristično in pisateljsko prizadetostjo, komaj lahko verjeli, da se dogajajo tu in zdaj—vse to je tekstura Frančičevega romana."

Pripovedovalec v Frančičevem romanu je prvooseben in zato neposredno vpleten v pripoved. Njegova skrajno angažirana, do bolečinskih stopnjevana vključenost v pripovedni tok pomeni prvo načelno opozicijo v pripovednih značilnostih glede na Pevčevo *Carmen*. Pevčev pripovedovalec vzpostavi razdaljo do pripovedne snovi že z uporabo tretje osebe. Pripovedovalec nas vodi skozi dogajanje skupaj z glavnim junakom Goranom — za razvoj dogodkov zremo, ko jih Goran odkrije. Druga razlikovalna komponenta, ki ločuje pripovedovalca od pripovedovanega, je pripovedovalčeva drža. Pevčev narator v vsem romanu vztraja pri distanci, ki mu dovoljuje lahkotnost in ki včasih meji celo na brezbržnost, do tragičnosti dogajanja. Ko Frančič govori o bolečini, bralec čuti njegovo neposredno soudeleženo v pripovedovanem. Fiktivna tragedija se ga dotika, presega meje Akcijskega in postane resničnost ali pravzaprav nasprotno, pripovedovalec

¹ Pričujoča analiza proznega prvencu Metoda Pevca je bila sprva namenjena diskusijski obravnavi v diplomskem seminarju profesorja Paternuja na ljubljanski slavistiki, zato so bila nekatera stališča v njej podana zgolj kot smernice, ki so šele v debati med udeleženci seminarja dobile prave razsežnosti. Te sedaj povzemam in jih vključujem v prvotno besedilo, hkrati pa se sodelujočim zahvaljujem za pomoč pri izpeljavi nekaterih misli.

POSKUSI BRANJA

prestopi meje fikcije in postane del upovedovane stvarnosti, postane konstitutivni del pripovednega tkiva. Pevcu, najpreprosteje rečeno, ne gre zares. Njegova držaje vedno enako oddaljena, vsevedna in panoramična. Junaki in dogajanje živijo po njegovih spremenljivih navodilih in njihovo fiktivno bivanje ga prizadeva samo znotraj odnosa med ustvarjalcem in ustvarjenim, kije strogo polariziran in nezdržljiv.

Ob Morovičevem *Prostem teku* Aleš Debeljak na zavihkih pravi: "*Za seboj ima knjigo, napisano skozi objektivfotografskega aparata. Knjigo, ki ničesar ne dolguje metafori knjižnice kot edinega možnega sveta.*"

Knjiga torej ni več metafora sveta in življenja, je njegovo preimenovanje. Stopnja mimetičnosti je toliko radikalizirana, da gTe že na prvi pogled za eno in isto stvar, da meje med fikcijo in resničnostjo preprosto ni več. Upovedovani, fiktivni svet je enak, brez vsakih odmikov, resničnemu svetu. V *Carmen* je epska realnost postavljena nasproti epskemu subjektu kot predmet njegovega govora, razmerje med njima počiva na diferenciaciji.

Že tako grobo označevanje postavi roman *Carmen* v povsem drugačen literarno-morfološki kontekst. Če se sestavine notranje zgradbe romana v delih *Carmen* na eni strani *m Domovina*, *bleda mati*, *Prosti tek* in *Bomba la petrolia* na drugi (tematika družbenega dna, junaki marginalci, zavrženci in izgubljeni, čas — aktualna družbena resničnost, prostor — urbano podokolje zadnjih postaj: železniških ali tretjerazrednih lokalov, zapuščenih ulic in parkov) vsaj na videz ali vzete same po sebi kot prvine bodočega literarnega dela ujemajo, potem se, zbrane in aktualizirane v pripovedno celoto, močno razlikujejo. Prvina, ki ima pri tem največjo vlogo, je pripovedovalec in z njim povezana pripovedna perspektiva, ki v začetnem položaju identične sestavine pripovednega korpusa na poseben način ubesedi v pripovedno makrostrukturo Pevčevega romana. Ta je že zaznamovan s postmodernistično revitalizacijo vrednot, ponovno stabilizacijo subjekta, povednostjo in medbesedilnim nanašanjem, o čemer v delih omenjenih primerjalnih avtorjev pač ne moremo govoriti. Tematski krog njihovih del izpostavlja tiste značilnosti Pevčevega romana, ki so pomembne za podrobnejšo analizo in ga na način diferenciacije odlikujejo v začrtanem kontekstu primerjav.

Roman *Carmen* je avtorjev prvenec. Dosegljivi biografski podatki so precej skromni, čeprav Metod Pevec ni neznan ime v slovenski publicistiki. Kot literarni ustvarjalec se je bralcu knjižno predstavil res šele z romanom *Carmen*, vendar že več let deluje kot književni in predvsem kot gledališki kritik, je stalni sodelavec uredništva literarnih oddaj Radia Slovenija, videli smo ga igrati v več televizijskih filmih, med drugim tudi v *Na svidenje v naslednji vojni*, ekranizaciji Zupanovega romana *Menuet za kitaro*.

Carmen "s c, ampak to velja samo za policaje, a veš, oni si morjo zapisat", kot se sama predstavi Goranu ob njenem prvem srečanju, je ime glavni ženski junakinji, nosilki osnovne ideje — brezupnosti socialnega dna, ki ga Pevec želi opisovati. Pri tem je oznaka junakinja rabljena le glede na hierarhično lestvico pomembnosti nastopajočih, kajti *Carmen* diametralno nasprotuje značilnostim, ki jih obsega splošna raba izraza. Isto velja za vzporedno moško vlogo - Gorana. Ta je v njem le gost. V začetku se sprehaja po njegovem robu z jasnimi namenom o njem pisati, pri čemer se mu zgodi, da zdrsne vanj in ga doživi brez ustvarjalne distance, ki si jo je namenil na začetku. Zadnji hip se dramatično upre viziji brezizhodnosti, ki jo namerava drastično osmisliti s samomorom, reši se tega podsveta in prične o njem pisati. "*Pisalje res iz zakladnice vsega, kar je v minulem letu doživel, vendar je njegova povest neprimerljivo lepša od resnice,*" pravi Pevec v zaključku romana in doda Andričevo misel o spretnih pisateljih, ki delajo iz tistega, kar ni bilo in kar nikoli ne bo, najlepše zgodbe o tem, kar bo.

Mateju Bogataju se je v opombi recenzije zapisalo, daje "*obpripovedni spretnosti in odlični izbiri likov odlika Pevčevega romana poštenost—bralca ne tolaži s srečnim koncem*". O tej trditvi seveda podvomimo, brž ko raziščemo sosledje dejanskega zaključka romana. Goranu uspe tisto, zaradi česar se je podal v ta vrtinec bede in obupa, v svet "bivših ljudi", klošarjev, potepuhov, brezdomcev in pijancev iz bifejev železniških postaj. Njegova izkušnja postane fikcija; roman o resničnem

POSKUSI BRANJA

življenju, ki je fikcija po definiciji, v svojem koncu preneha biti tudi resničnost literarnega dela in postane, če bi se roman nadaljeval, roman v romanu, zgodba v zgodbi, tako da znotraj romana spremljamo nastajanje romana. Pripoved je zbiranje podatkov, naštevanje dejstev, "priprava materiala" za roman, ki ga bo pisal glavni junak. Zato tu ne gre govoriti o avtorjevi poštenosti, ki bralcu prizanese s srečnim koncem, kajti navsezadnje je pridevnik srečen v fabulativni povezavi pomensko sporen. Glavni junak izpelje tisto, kar se je namenil v začetku, se pravi, da se mu namen posreči. Da pri tem tvega izgubljenje v lastnem gradivu, je, gledano znotraj literarne zgradbe, nujen dramatični fabulativni zaplet. Tisti, ki so srečni na začetku romana, ostanejo taki tudi v njegovem koncu, in tisti, ki te "sreče nimajo", je tudi do zadnje strani niso deležni. S tem mislim, da je v romanu jasno vidna polarnost "življenjske usojenosti" junakov, ki ne omogoča prehodov z ene, srečne strani na drugo in narobe. Tisti, ki so zaznamovani, taki ostanejo, katarze ne doživijo; ne doživi je niti Carmen in z njo vred niti mi, bralci, ki nam je avtor predočil njeno predestiniranost, in mogočeje zaradi take izpeljave Bogataj omenil prizanašanje s srečnim koncem. Vendar tega tudi ne gre pričakovati, kerje lok usodjunakov jasno začrtan že v začetku. Očistil se ne bo nihče, razen Gorana — pisatelja, ki pa se nikoli do kraja ne preda. Njegovo neiskrenost določa njegov namen: mora priti "ven", da bo lahko pisal o "znotraj".

V romanu je jasno viden prehod iz statičnega opisovanja v dogajalno. Zgodba se začne razvijati šele, ko avtor v začetnih poglavjih predstavi vse, ki se bodo v romanu pojavljali, in se k njihovim značajskim značilnostim ne vrača več. Uvodne nize scenskih dogodkov povezujeta usodi Carmen in Gorana, ki se prepletata do šestnajstega izmed dvajsetih poglavij.

V prvem poglavju, na pragu cerkve sv. Mohorja in Fortunata v Ljubljani, ki je eksplicirana v avtorjevem uvodnem besedilu kot taka in ne mogoče kot *"kako fiktivno slovensko mesto"*, Carmen in Goran začitita drug drugega. Njunjo razmerjeje vezano na *"božansko varljivo igro razmnoževanja svoje vrste"*. Toplina čustvene povezanosti jima ostane tuja, čeprav sta se voljna zanjo tudi spreminjati. Vendar tovrstni razvoj na sodi v avtorjev naturalistični koncept, zato ljubezen Carmen pomeni nekaj, kar ne sodi v *"njenočasno bivanje na tem svetu"*, Goranovo čustvo pa, če se premakne iz otopelosti, *"zaudarjapo Rdečem križu in moškem šopirjenju"*.

V tretjem poglavju se prvič pojavi tisto, kar naj bi bilo pravzaprav glavni protagonist vsega dogajanja, čemurje roman posvečen: kiosk, začasna kolodvorska restavracija z neuradnim imenom ambasada slovenskih klošarjev, in njegovi prebivalci. Kioskje "druga stran sveta"; ne alternativa, ampak preslikava povprečnega življenja, kot ga pozna večina od nas. Deluje po nenapisanih kodeksih, ki so znotraj svojih meja prav tako strogi in trdni, kot so ustava in zakoniki v konvencionalnem, "pravem" svetu. Prebivalci kioska zavzemajo mesta in vloge, kijim jih pripisuje hierarhično urejen sistem pravil, ki ga vsi poznajo in se ga držijo. Takšna shematizacija sveta, o katerem ponavadi pravimo, da zanj ne veljajo nobene norme, se skoraj definicijsko pojavlja v Božičevem romanu *Jaz sem ubil Anito*, kjer tudi podsvet lahko izvrže posameznika, če se ta ne drži njegovih nenapisanih pravil.

Vezni člen med obema svetovoma v romanu je Goran. Carmen je žrtev v obeh resničnostih: v resničnosti Pevčevega romana in v resničnosti Goranovih osnutkov, ki bodo postali roman. Carmen (v Pevčevem romanu) mora obstajati, ker vsi ne moremo biti srečni in zadovoljni in smo to lahko le v primerjavi s tistimi, ki to niso. To ni le ideja romana, to je Pevčevo opravičilo, daje napisal roman o dveh svetovih, ki sta v vseh časih obstajala drug ob drugem in si recipročno opravičevala svoj obstanek. Carmen, pravi Pevec nekje v besedilu, je žrtev socialnega kanibalizma civilizirane družbe. Pevec si prizadeva predstaviti ta drugi svet, ki mu prvi zanika obstoj, kot enakopravni sestavni del naše družbe. V svoji želji biti pošten in ne zanikati njegove pojavnosti gre še dalj: v vrednotenju oba svetova sopostavi — noben od njiju ni boljši — enakovredna sta si; hipokrizija moderne družbeje v tem, da si noče mazati rok s krvjo. Ljudi ne žrtvuje v kilavem obredu, ampak jih pokonča s socialno brezbriznostjo. Gre torej za temo, ki so jo tkali mnogi literarni ustvarjalci v preteklih obdobjih in ki jo Pevec le vpleta v svoj specifični siže. Goran ni srečen v nobenem od obeh svetov, ker v enega prenaša blato iz drugega. Pevec v romanu tudi eksplicitno potegne

POSKUSI BRANJA

vzporednico med obema: Goran si na božičnem "žuru" mladih intelektualcev v Daretovi založbi prigovarja, da ta ni nič drugačen od klošarskega v Prešernovem prehodu, in se zaveda, da tako misli le zato, ker ni njegov polnopravni del, čeprav bi si to želel. Ves čas blodi od enega do drugega, s čimer avtor zaznamuje podobnost med obema.

Zunanja zgradba romana obsega dvajset poglavij in enaindvajseto, ki je v bistvu epilog. Romanje grajen po pravih dramske zasnove s tem, da vzporedni zgodbi v romanu, inscenirani v skupnem prostoru in času, doživita svoja vrhova vsaka zase. Zgodba Carmen v šestnajstem poglavju, ko se njena pijanska blaznost toliko stopnjuje, da ne vzdrži več in konča v Polju. Muri, eden privilegiranih s pisateljeve strani na pitoresknem ozadju klošarske družčine, in Goran jo obiščeta, vendar ju ta, napolnjena s pomirjevali, ne prepozna. Od tod naprej je Carmen le še statistka, njena funkcija v nadaljevanju zgodbe ni več potrebna. Spoznali smo že usodnost soobstajajočega podsveta, njegove značilnosti in podobnost s "pravim" svetom. Nadaljnja štiri poglavja spremljamo Goranovo skorajšnje izgubljenje v njem ter v zaključku njegovo odrešitev; katarza je neizogibna. Da v zadnjem, dvajsetem poglavju ne pride do smrti glavnega junaka, je klišejska izpolnitev uvodne ekspozicije. Goran mora preživeti, da izpolni svoj namen: svojo resničnost spremeni v fikcijo in se s tem opere svoje soudeležnosti v njej. Do bolečine obrušeni robovi življenja v kiosku s tragičnimi usodami njegovih propadlih prebivalcev postanejo barvita snov literarnega dela in s tem prestopijo mejo, onkraj katere je legitimno dvomiti o vsakem pojavu. Kljub Pevčevim namenom, da bi brez potvarjanja upodobil pravo realnost, je usoda upovedenega taka, kot po definiciji mora biti: sredstvo za opis resničnosti in ne resničnost sama.

Trebaje dodati še nekaj misli o avtorjevem slogu. Jezikje, kot že postaja pravilo v določenem delu proznega ustvarjanja zadnjih let, dvojen. Knjižno normirani pripovedovalcev jezik opisovanja spremljajo dialogi med protagonisti, ki so dosledno zapisani v pogovorni ljubljansčini. *"Nespodobne besede se ne pojavljajo pogosteje kot v vsakdanjem življenju, torej vendarle pogosto,"* pravi Pevec v uvodnem nagovoru.

Pevčev jezikje ob rabi vulgarizmov, slengizmov in pogovornih prvin barvit in dinamičen ter hkrati preprost in poveden. Toda, ali sta preprostost konstrukcij in preočitna raba klišejskega izrazja na nekaterih mestih le vprašanje stila? Povedi tipa *"Prisesala se je nanj in mu dala jasno vedeti, da trenutek ni primeren za poezijo."* (str. 95) ali *"Goranuje uspelo, da se je otresele Prešerna, kar ob mladem, lepem in predvsem razpoloženem telesu ni bilo tako težko."* (prav tam) ali *"Carmenje iz hladilnika pričarala nekaj suhe salame in podobnih reči in jih okusno aranžirala na lesen pladenj."* (str. 107) so lahko avtorjev namerni slogovni kolorit, ki pa bi ga lahko mimogrede zamenjali s čisto legitimnim slogom ubesedovanja v delih literarne plaže. Mordaje upravičena trditev, da je v maniri postmodernistične estetike takšno slogovno sredstvo znamenje pisateljeve intencije, da ustvari formalno opozicijo delitvi na visoko in nizko literaturo. Tako označevanje bi v grobem dopolnjevali vsaj še dve značilnosti:

- Nanašanje ne le na splošno družbeno in kulturno situacijo v aktualnem trenutku, ampak tudi na književnost samo:
"Od dalečje bil Žic presenetljivo podoben znamenitemu vrhniškemu literatu." (str. 27)
"Nekateri stanovalci, ki so premogli celo televizorje, so sodoživljali Pariz, kjer je mlada jugoslovanska teniška igralka navduševala francoskijet set." (str. 146)
"Prav tu, v pekarnije Goran prebral Suskindov roman Parfum in od takratje postal bolj pozoren na vonje." (str. 193);
- in montaža sočasnih dogodkov v razpletu romana. Tu imajo vodilno vlogo Hatidja in njene vračarske sposobnosti. S svojo štoparico s fizične oddaljenosti spremlja razvoj dogajanja, ga tempira in usmerja k tragičnemu koncu. Njena prisotnost dogajanje dramtizira in mu daje pridih mističnosti in usodnosti, ki je onkraj človekovega razuma. Njena pojavnostje legitimiranje neke višje moči, ki je nad človekovo voljo, njena eksplicitnost v romanu pa ne vzpostavlja prvine mističnega, ampakjo parodira.

POSKUSI BRANJA

Težko pa bi bilo s takim literarnoteoretskim pojmovanjem opravičiti naivnost avtorjevega ubesedovanja življenjskega smisla, človekove usojenosti, morda celo metafizike. Kolikor gre za gole, neposredne izjave, je takšne odlomke dejansko težko povezati s kakšno posebno avtorsko težnjo po specifičnem učinku in jih tako razbremeniti banalnosti in patetičnosti. Če take primere formalno in vsebinsko analiziramo z metodo večkratnega in različnega branja, ne vzdržijo pred pomenskim izpraznjenjem: *"Morda je za večino ljudi dež le morasta meteorološka nadloga. Carmenje vedela, da ni tako. To je jok planeta, čutila je njegovo ihtenje. Kadar je bila trezna, se ji je zdelo patetično. To pa ni bilo pogosto."* (str. 14)

"Jest nimam nobenega življenja, jest sem samo začasno na tem kurčevem svetu. Na začasnem delu v tujini." (str. 134)

"Čemu naj bi pisal, koga bi utegnilo to zanimati? Namreč, ta smrdljivi, prostaški naturalizem, te pokveke, spački, ta patetična brezizhodnost, ta primitivizem, revščina, ta crkovina... Ne, danes se berejo drugačne stvari, lepa, negovana literatura brez vsebine, literatura brez bolečin. Življenje ni več zanimivo, življenje je banalno. (...)" (str. 169)

Težnost, eksplicitno izražena ideja in neposredno dešifriranje lastnega besedila so avtorska sredstva za razvajanje bralca ali mogoče le ključ razumevanja za širše občinstvo. To potrjuje tudi izbira založbe, Prešernove družbe, ki s svojimi izdajami meri na zelo raznolike skupine bralcev.

Slogovni primanjkljaj v romanu opravičuje podatek, daje bilo besedilo sprva mišljeno kot filmski scenarij in gaje avtor šele kasneje predelal v romaneskno obliko. Takšno genezo literarnega dela potrjuje dinamična sočasnost dogajanja v zaključnem poglavju, še bolj pa v šestem, v katerem klošarska družčina s krajo in zvijačo pride do zaloga vina za veseljačenje, ki ga organizira v Prešernovem prehodu. V tem primeru so potencialne filmske sekvence dobesedno prevedene v literarno ubesedovanje, saj izrazne možnosti filmskega medija dajejo prednost sinhronemu prikazovanju dogodkov pred linearnim upovedovanjem. In drugič, filmska vizualna upodobitev nadomešča spremno besedilo, ki določa modaliteto premega govora, v pisanem besedilu pa mora biti ta definiran z ubesedovalnimi postopki. Pevec pogosto izpušča spremne stavke k izrečenim mislim, ki jih polaga v usta svojim protagonistom v sicer spretno izdelanih dialogih. Izvirno in prodorno nam predstavi, kaj je kdo rekel, velikokrat pa nam ne ponudi niti iztočnice, da bi si lahko sami v svojih domišljijah predstavah izrisali, kako je to naredil. Film beremo na način gledanja podob, pri branju literarnega dela pa si svoje podobe ustvarjamo sami tako, da sledimo pisateljevemu napeljevanju, ali tako, da s svojimi miselnimi slikarjami skačemo v besedo njegovim predlogom.

POGLEDI IN MNENJA

Vika Slabe

Kranj

Besedi osrednje mesto v šoli

Kadar vrednotimo položaj in pomen kakega učnega predmeta, naj bi presojali tudi probleme celotne šole oziroma šolajoče se mladine.

Za današnjo osnovno šolo med drugim velja naslednje: velikanska širina posredovanih vednosti in spretnosti, a nizka stopnja znanja in spretnosti ob koncu šolanja; nejasno definirani osnovni smotri celotne šole, zato izčrpavanje otrok z manj pomembnimi nalogami, za osnovne naloge pa vse slabše možnosti. Zunaj šole pa si današnja mlada "televizijska" generacija tudi ob svojem množičnem občilu oblikuje širino in hkrati sprejema plitvost kot model dojemanja sveta.

Površinskost, čeprav širina znanja, slabi zmožnosti koncentracije in poslušanja, kaj šele branja z razumevanjem so vse hujše težave mladih. Domnevamo, dajih precej pospešuje televizijski način življenja, in ugotavljamo, da šolska vzgoja in izobraževanje teh primanjkljajev še ne premaguje. Le redke posameznike rešuje družinska vzgoja.

Primerjavajezikovne in televizijske komunikacije bi nam utegnili razkriti globlje vzroke in morda nakazala rešitve.

Pri komunikaciji so udeleženci dejavni. Tako naslovnik pri sprejemanju informacij razvozlava prispela znamenja in iz njih razbira sporočeno. Torej je delo, za katero je potreben določen napor, naj ga opazujemo v trenutku govornega dejanja ali razvojno.

Znamenja, ki sestavljajo jezik, so simbolična, abstraktna. Pri normalnem razvoju si razvijamo zmožnost, da iz simboličnih znamenj razbiramo stvarnost, ne da bi se tega silnega (celo samo človeku usojenega) napora zavedali, ga občutili kot breme.

Drugače je pri televizijski generaciji. Sodobna vizualna sredstva sporočanja so ta naravni razvoj zmotila. Pri televiziji je sprejemanje informacij olajšano s slikami, konkretnjšimi sredstvi. Za razbiranje s sliko spremljanega ali celo samo slikovnega sporočila paje potreben **manjši napor** kot pri samojezikovnem sporočanju. Saj že sama sredstva, s katerimi sporočamo, odslikujejo stvarnost; naslovnik namreč stvarnosti ne razbira samo iz abstraktnih znamenj.

V tem je torej globlji vzrok za povečane težave televizijsko vzgajanega otroka. Medtem ko se predvsem z besedo vzgajana generacija napora, ki je potreben za premagovanje abstraktnosti jezika, dejansko ne zaveda, ga televizijski otrok občuti in ga le težko premaguje. Ta povečani napor ovira razvoj zmožnosti za dekodiranje jezikovnih znamenj, moti komunikacijo. Naslovnik (otrok) razbira vse manj podatkov iz samčjezikovnega besedila. Težavo občutimo tudi pedagogi, ki moramo z vsemi svojimi močmi otroka vedno znova potegniti k besedi. Primanjkljaj je iz leta v leto večji, ne le na osnovni stopnji šolanja.

Ob lanskem končnem preverjanju znanja v osnovni šoli je morda zanimivo nesorazmerje med pričakovanimi in doseženimi rezultati pri nalogi, ki je želela ugotoviti znanje stavčnih členov. Če bi namreč dali opazovani stavek grafično analizirati s podčrtavanjem, bi bili z uspehom zadovoljni. Kje je vzrok za slab rezultat?

POGLEDI IN MNENJA

Otrok je lahko svoje znanje pokazal šele, če je prej razumel besedilo: *h drugega stavka gornje povedi (naloge 1) izpiši osebek, predmet*. To navodilo namreč preverja tudi poznavanje strokovnih poimenovanj, in drugič, zmožnost razbiranja podatkov, strnjenih v besedno zvezo. Mnogi učenci niso bili dovolj pozorni na strokovna poimenovanja; drugi so prezrli podatek, da gre za *drugi* stavek, pa so iskali kar v prvem; nekateri podatek *gornja (poved)*, pa so se zgubljali celo na prejšnji strani (1. nalogi I. dela).

Ponavadi temu rečemo kar "površnost". Pa ni tako. Razlogi so globlji. **Gre za nemoč pri razbiranju besede.** Učenci se niso mogli opreti na vizualna pomagala. Beseda sama paje za našega šolarja trd oreh, trši kot za generacijo pred njim.

Sicer slovnično zasnovana naloga je torej preverjala uresničenost osnovnega smotra osnovne šole, to je razumevanje prebranega, oziroma najbolj osnovni pogoj za nadaljnje delo in šolanje. Učenci, ki se niso prebili do besede, bi težko prešli zahtevnejšo pot skozi šole.

"Saj je bilo lahko, samo...", je bilo slišati po preverjanju. Tako so menili učenci, tudi učitelji, ne le pri slovenščini, tudi pri matematiki.

Celotni šoli naj bi vrnilo besedo. Slabo se usmerja pozornost na poimenovanje opazovanih pojavov, odrinjena je govorjena beseda... Učni predmeti, ki naj bi jezikovno zmožnost še posebej razvijali oz. nanjo neposredno vplivajo, izgubljajo svoje nekdanje možnosti. Televizijskost življenja je realnost, šola pa naj bi prednost (to je informativna širina) in pomanjkljivost (poglabljanje jezikovnih primanjkljajev in plitvost spoznanj) upoštevala tudi pri svojih organizacijskih potezah. (Bi bili tako lahko celo močnejši od današnjega, televiziji nekritično predanega sveta?)

Četudi ne bi bili uspešni pri zagovarjanju materinščine kot kulturne vrednote, naj bi šolstvo novi, povečani jezikovni primanjkljaj mlade generacije reševalo, saj so prizadeti skoraj vsi učni predmeti. Vizualizacija pouka sicer ustreza mladi generaciji, vendar primanjkljaja ne premaguje.

Na gornje se navezuje tudi spoznanje, da je **veselje do besede** mogoče doseči predvsem s **povečanim trudom**. Zdi se, da bi šele takrat našli svojo pravo osnovo igrivost in prijaznost v šoli. Učenec je zadovoljen, če ovire premaguje, ne pa, če mu jih sploh ni treba premagovati.

Tretja naloga šole v zvezi z našim problemom je premagovanje površinskih sploh. Če jenaši mladi generaciji tudi zunaj šole zagotovljena širina znanja, je s šolanjem treba zagotoviti **globino**, vsaj na nekaterih osnovnih področjih. V vseh smereh je na osnovnošolski stopnji ni mogoče doseči. Tudi tu je mogoče iskati rešitev v besedi kot abstraktnem pojavu. Najgloblje vedenje morda lahko pridobi osnovnošolec prav pri materinščini — čeprav abstraktna kot jezikovni sistem, pa vendarle najbližja.

In navsezadnje: televizija s svojimi konkretnimi slikami vsiljuje predstave o pojavih in ne omogoča ustvarjanja **lastnih, osebnih predstav**, kot jih ustvarja beseda—simbolično izrazno sredstvo. Samo beseda najbolj naravno spodbuja človekovo dejavnost in ustvarjalnost.

Vse navedeno med drugim povečuje odgovornost pouka materinščine. Sklepno preverjanje znanja že vrača dva predmeta na osrednje mesto v osnovni šoli, vendar se zapleta v nasprotju: neselektivno zasnovana šola, a brezpogojno selektiven zaključek. Oba učna predmeta še nimata možnosti za tako nalogo, še več, možnosti so vse slabše, in to na vseh ravneh, kar se kaže v uspehih šole.

Zdi se, da je največja naložba v osnovni šoli naložba v materinščino. Tudi drugi jeziki bodo z njo pridobili, jo dopolnjevali, še poglabljali (tudi vpogled v sorodne slovanske jezike). Samozavest, izvirajoča iz usposobljenosti v lastnem jeziku, bo premagovala tuje vplive.

Skratka, korak v globinski svet je za današnjo mlado generacijo težavnejši, saj ga ovira površinski vizualni svet televizije.

Povedano utemeljuje zahtevo po povečanju sedanjega števila ur materinščine oziroma zahtevo po enakem številu ur, kot smo jih imeli do leta 1972; takrat sta bili materinščini odvzeti dve uri.

SLOVENŠČINA V JAVNOSTI

SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

Ljubljana, Aškerčeva 2

Tel.: 216 322

Št.: 411

Datum: 2. 3. 1993

Predsednik Republike Slovenije

Milan Kučan

Ljubljana, Erjavčeva 17

Spoštovani gospod predsednik,

Slavistično društvo Slovenje v zadnjih letih ugotavlja, da je v vrenju oblikovanja nove slovenske državne samostojnosti in utiranja novih, samostojnih zvez s svetom prišlo v Slovenji do številnih pojavov neustreznega razmerja do slovenščine kot zdaj državnega, uradnega in javnega jezika; med njimi se zdi najbolj nevarno nekakšno splošno omalovaževanje slovenščine kot jezika notranje slovenske komunikacije, načelno neupoštevanje njenih jezikovno-kulturnih in zunajjezikovnih razsežnosti, to je razmerja med lastnim jezikom in samostojnostjo misli, ki jo spodbuja jezik na eni strani—in na drugi pomena slovenščine kot posebnega razpoznavnega znaka naše identitete. Čeprav so bili ti razlogi v veliki meri že izhodišče za nekatere javne akcije v zvezi s položajem slovenskega jezika in njegovo kulturo v preteklih desetletjih, se zdi, da prizadevanja niso našla do vseh, ki so odgovorni tudi za ta vprašanja, ase marsikdo med njimi pomena nacionalnega jezika sploh ne zaveda. Skoraj nepotrebno se zdi poudarjanje, da je takšno stanje v določenem smislu posledica skritih pritiskov na narod in na jezik, ki so v desetletjih delovala na Slovence v uresničevanju znanih konceptov državne stopitve in izgube identitete.

Pojavi, ki so pobudili tole našo iniciativo, niso osamljeni: znani so iz drugih držav, koder nacionalni jezik nima širših svetovnih razsežnosti; jezikovno tujstvo, zlasti anglikacija in sodobne težnje po poenotenju sveta v veliki meri obvladujejo javno življenje in izrivajo narodni jezik, če ta nima v prebivalstvu močnejših zgodovinskih korenin ali če slabi identiteta jasnost. Ti novi pritiski na Slovence utegnejo ob posledicah pritiskov od poprej in v novih razmerah še pospešiti negativna osebna razmerja do lastnega jezika in njegove jezikovne kulture. Prepričani smo, da bi bila škoda, ki bi nastala, ko bi zoper te pojave ne delovali, ne le nepopravljiva, ampak bi utegnila sčasoma postati v določenem smislu usodna za nadaljnji obstoj in razvoj tako slovenske narodne identitete kakor prek tega tudi za državo, ki se je izoblikovala ob prevladujočem slovenskem narodnem jedru.

Z znanimi prizadevanji za jezik zlasti v okviru SZDL je Slavistično društvo Slovenije v preteklosti želelo doseči, da bi postalo vprašanje javnega jezika in njegove kulture samoobsebi umevna lastnost kulture našega bivanja in dane bi potrebovalo ob siceršnjem deležu šole in medijev še dodatne glasne javne skrbi. Vendar se današnji položaj od prejšnjega, v katerem so tako Društvo kakor številni posamezniki v lastnem imenu zastavili jezikovno ozaveščanje, pomenljivo razlikuje. Svet za jezik, ustanovljen v okviru prejšnje povezovalne organizacije civilne družbe, je z novo politično ureditvijo izgubil svojo družbeno streho, glas Slavističnega društva Slovenje je preslab, da bi prepričal vse tiste, ki bi morali v razmerah nove državnosti upoštevati pomen in prvenstvenost slovenskega jezika kot državnega, uradnega in javnega jezika in ki naj bi s svojim zgledom ustvarili podlago za dejaven odnos do slovenščine in po tej poti tudi do njene kulture. Ker pa se čutimo tudi ob ponavljajočih se javnih pozivih, naj se vendar že kaj ukrene, kot strokovno društvo poklicani, da sprožimo akcijo za urejanje tega področja, obnavljamo društveno sekcijo za slovenski jezik v javnosti. Pri tem dejanju se obračamo na Vas, gospod predsednik, s prošnjo za nasvet, za pomoč in sodelovanje.

SLOVENŠČINA V JAVNOSTI

To naše dejanje sle spodbudili s številnimi izjavami o lastnem razumevanju slovenskega jezika, posebej še s tisto o potrebi po tem, da z rabo slovenskega jezika pri protokolarnih priložnostih javno pokaže te ne le na sporazumevalno vlogo jezika, ampak tudi na njegov pomen znaka slovenske kulturne identitete, ki uvršča Slovence med sodobne narode. Prav tako je opazno Vaše udejanjanje slovenskega jezika v posebnem položaju, ki gavzpostavlja naša nova politična ureditev.

Prizadevanje za dejansko ureditev odnosa do slovenskega jezika (in s tem tudi do obeh drugih, z ustavo določenih uradnih jezikov) bi bilo po naši oceni ob vse večjem odpiranju zlasti gospodarskega, pa tudi drugih področij našega javnega življenja v svet verjetno že vnaprej obsojeno na neuspeh, če bi ostajali samo pri pozivih, prošnjah in prepričevanju. Odnos do jezika bi moral postati samoumeven atribut slovenske kulture v najširšem smislu, seveda ne zgolj kot deklariran postulat "lepega jezika", ampak kot njena obvezna izrazna prvina. Tako pojmovanje družbeno obvezujoče izrazne kulture, samoumevno v javnem življenju v Evropi in drugod, pa je seveda zadeva primerne jezikovne politike. Zato menimo, da bi kazalo prizadevanje za ureditev vprašanja slovenskega jezika v javnosti zastaviti okvirno z več ravni:

- na državni ravni: tako **državni zbor** kakor **državni svet** in **vlada** naj bi uredili ustrezno pravno podlago za rabo in raven javne slovenščine, ki naj bi veljala za vsa področja, tudi za tuje vlagatelje. Tudi pred vojno je bil tukaj tuji kapital, toda poslovanje je potekalo v slovenskem jeziku;
- najjavni ravni naj bi se poskrbelo za ustrezno kvalificiran nadzor (inšpekcijsko službo);
- najjavni ravni naj bi poskrbeli za primerne servise jezikovne kulture in za primerno usposobljene kadre za šolo;
- posebno skrb bi morali nameniti vprašanju **slovenščine v zamejstvu**; tako pri strnjenih manjšinah kakor tam, kjer so Slovenci posamično razpršeni (raziskave, okvirna jezikovna politika, jezikovni tečaji, ustvarjanje priložnosti za jezikovno rabo, boj za jezikovne pravice).

Tako zastavljena dejavnost naj bi bila stalna, čeprav se bo spreminjala s splošnim napredkom v družbi in stroki in se na novo osmišljala. Iz zgodovinske izkušnje, ki se potrjuje tudi danes, lahko sklepamo, da bodo tudi v prihodnje rod za rodom Slovenci še naprej izpostavljeni asimilacijskim težnjami večjih narodov, ki poskušajo pritiskati na slovensko skupnost, da bi si jo podredili.—Seveda pa je že v samih začetkih prizadevanj za ureditev naštetih razmerij v zvezi z jezikom potrebno izključiti morebitne strankarske ali nacionalne motive. Vprašanja jezika so zadeva vsega slovenskega naroda in se morajo reševati zunaj dnevne politike.

Za nasvet in Vaš pogled na naše naloge in zastavljeno pot delovanja Vas, gospod predsednik, prosimo najprej globalno: ali menite, da utegne biti tako zastavljena dejavnost učinkovita— ali bi kazalo kreniti drugače? Kolikor bi bil Vaš odgovor pozitiven, bi Vas prosili za sodelovanje in pomoč. Menimo namreč, da bi zgolj naša pobuda parlamentu in vladi ne naletela na primeren odziv in bi se vse skupaj razumelo kot nekakšna domačijska nebodigatreba motnja ob "planetarnih" problemih našega preživetja. (Tako je namreč že reagiral predsednik prejšnjega sklica ob prošnji za ustanovitev Sveta za jezik pri skupščini; nekoliko nerodno predstavljen problem pa je prav tako pogorel v prvi vladi.) Zato bi bilo verjetno bolje, če bi se dejavnost začela na **Vašo pobudo** državnemu zboru, državnemu svetu in vladi.

Ker pa bi pri udejanjanju te pobude seveda sodelovali in kot strokovnjaki vsaj usmerjali dejavnost na kritičnih področjih, bi se želeli o navedenem prizadevanju za jezik in načrtovani akciji z Vami poprej še natančneje pogovoriti. Prosimo Vas, da bi sprejeli manjšo skupino odposlancev Slavističnega društva, ki namerava skupaj z vsemi poklicanimi ustanovami zastaviti sodobna prizadevanja za spoštovanje slovenskega jezika in njegovo kulturo v naši državi. Na ta (prvi) pogovor bi prišli France Novak (predsednik), Breda Pogorelec (za društveno sekcijo Slovenščina v javnosti) in Matjaž Kmecl.

Zahvaljujemo se Vam za Vaše razumevanje vloge slovenskega jezika v našem narodnem in zdaj tudi državnem življenju kot znaka naše identitete in njegove usodnosti za zavest in prihodnost in Vas pozdravljamo.

Za sekcijo Slovenščina v javnosti
Breda Pogorelec

Predsednik
France Novak

GRADIVO

Viktor Sonjkin

Ljubljana - Moskva

Dve pripombi k Prešernovemu verzu s stališča ruske verzološke znanosti

i

^ASf znanem delu *Slovenski verz* je A. Isačenko opozoril na zanimivo lastnost slovenskega verza (večinoma na zgledu jambov Franceta Prešerna), in sicer na večjo naglašenost skrajnih iktov (prvega in zadnjega). V tristopnem jambu z moškimi klavzulami ja razvrstitev naglasov na treh iktih (v odstotkih) npr. takšnale: 95-60-100, v jambu z daktilskimi klavzulami pa je 99-62-84. Analogno podobo kažeta tudi četverstopni jamb (*Kam, Zgubljena vera, Judovsko dekle*)-. 89-83-67-88 in peterostopni (90-82-81-73-100 v pesmih, 1828-33, 85-80-72-62-100 v *Sonetnem vencu* ter 83-77-75-68-100 v *Krstu pri Savici*). Ob tem pa daje analiza ljudskih pesmi (*Kralj Matjaž, Pegam in Lamberger*) popolnoma drugačen grafikon — zmanjševanje naglašenosti proti koncu verza (povprečno 94-80-77-53). Celo ko se je Prešeren loteval folklornih tem in tradicionalne baladne forme (*jRomanca od strmega grada*), je ohranjal lastno ritmiko s povečano naglašenostjo skrajnih iktov. Po drugi strani je raziskovalec odkril veliko podobnost, skoraj istovetnost, med ritmiko Prešernovih sonetov in peterostopnim jambom pri Schillerju (sočasno je tudi odkril veliko razliko med Prešernovim sonetnim jambom in italijanskimi sonetnimi venci; to ni čudno, ker je tradicionalni italijanski verz v nasprotju z nemškim in slovenskim utemeljen na silabičnih načelih).

A. Isačenko torej sklepa: "Odgovor leži na dlani. Prešernova metrika je bila docela pod nemškim vplivom... [Prešernu] je ritem nemškega peterostopnegajamba postal kar prototip te mere. Prenesel je seveda ritmični ustroj nemškega verza v slovenščino. Podobno je tudi pri Puškinu, ki je suženjsko posnemal ritmiko svojega najljubšega francoskega pesnika Parny-a in tako rekoč presadil francoske metrične navade v svoj stih. Če paje Puškin kljub posnemanju tujih vzorcev postal ruski pesnik in Prešeren kljub prevladujočemu vplivu nemške metrike slovenski pesnik, izhaja to predvsem iz dejstva, da ta dva slovanska genija nista pisala francoski ali nemški, temveč ruski in slovenski in sta bila izrazito nacionalno usmerjena."

Pustimo za zdaj zelo dvomljivo trditev, daje Puškin "posnemal tuje metrične vzorce", preglejmo problematiko slovenskega verza. Kakorje znano, se vpliv razvite tuje literature na drugo, oblikujočo se, lahko zgodi na več načinov. V prvi polovici 19. stoletja se je začel aktiven izvoz silabotonske metrike iz Nemčije v slovanske dežele. To metriko je v tem zgodovinskem sobesedilu podpirala ključna avtoriteta nemških romantikov, v bolj oddaljeni perspektivi pa še bolj avtoritetna tradicija grško-rimskega kvantitativnega verza, ki gaje v novihjezikovnih razmerah na nov način oblikovala nemška silabotonika. "Nova" metrikaje vstopala ne le v slovenski verz, temveč tudi v srbohrvaški, češki, bolgarski (preko ruskega verza) ter deloma v poljski.

G R A D I V O

Če pogledamo srbohrvaški književni položaj, bomo videli, da ni bil vpliv nemškega (v Srbiji tudi ruskega) verza za srbohrvaško silabotoniko nič manj pomemben kot za slovensko. Prešernov sodobnik Branko Radičević, tako rekoč njegov književni pendant v srbskem slovstvu, se je prav tako kot Prešeren vzgajal ob nemških vzorcih in pisal pesmi v nemščini. Toda v 19. stoletju je v srbohrvaški silabotoniki nastal čisto poseben ritmični vzorec z največjo naglašenostjo 2. in 5. ikta v peterostopnem jambu. Tako so pisali Mažuranič, Šporer, Vukelič, Nazor, Begovič, Ujevič, Cesaric; Ilič, Šantič, Dučić, Rakič. Nekateri pesniki so se nagibali k alternirajočemu "ruskemu" ritmu z močnim 1., 3. in 5. iktom (Šenoa, Harambašič, Arnold, Hranilovič). Toda to ne pomeni, da je bil "nemški" tip, ki se je udomačil v slovenski poeziji, načelno nemogoč; takšna različica je kar tipična za peterostopni jamb pri Palmoviču.

Smotno je dojemati razlog za to razliko takole. Srbski in hrvaški pesniki so v določeni meri nadaljevali književno tradicijo, ki je obstajala že pred tem, vendar so zanjo uporabljali novo gradivo (z novim jezikom vred); bili so tudi izpostavljeni deformirajočemu vplivu "troheoidnih" ljudskih metrov (deseterca in osmerca). Prešeren je pač oblikoval tradicijo in je veliko bolj upošteval evropske vzorce kot ljudsko pesništvo.

To bi lahko razložilo razliko, vendar je še vedno vprašanje, zakaj se je Prešeren prav tako lotil oblikovanja slovenske silabotonike.

Poglejmo ruske primere. Silabotonika je bila v ruski verz uvedena že z reformo Lomonosova in Trediakovskega. V prvi fazi je Lomonosov poskusil stoodstotno uresničiti abstraktno shemo določenega metra v ritmiki konkretnega verza:

Rossija, čto tebjja za vesel dux živit?
Kak možeš' rada byt'!? Evropa vsja skorbit:
Tebe grozit razdor, lukavstvo seti stavit,
Prederzkij polk zemlej i morem beg svoj pravit...
(*Venčannaja nadežda*, 1742)

"Po 1. 1743," piše M. L. Gasparov, "Lomonosov konča te junaške poskuse in dopušča v svojem jambu izostajanje naglasov..."

V drugi polovici 18. stoletja je postala tipična lastnost ritmike ruskega verza povečana naglašenost na prvem in zadnjem iktu, prav tako kot v Schillerjevem ali Prešernovem verzu! "Umetniški učinek takšnega poudarjanja naglasnega okvira (podčrtal V. S.) je najbrž v tem, da zaradi tega pridobiva vsak verz večjo poudarjenost in samostojnost in daje v vsakem verzu ritem razločno vzpostavljen od samega začetka. Eno in drugo se kar dobro ujema z duhom klasicistične estetike... Analogno so gradili ne le verze, temveč tudi kitice."

Treba je navesti nekaj števil. Za četverostopni jamb (najrepresntativnejši meter, ki "simbolizira" rusko silabotoniko) je značilna takale ritmika (podatki so v odstotkih):

1739-1743: 99-90-86-100
1745-1760: 93-77-54-100
1760-1790: 92-82-54-100

Razvrstitev je načelno zelo podobna tisti, ki jo opazujemo pri Prešernu (z izjemo zadnjega ikta; o tem bomo razpravljali pozneje).

Najbrž te podobnosti ne povzročata genetska (*skupno*, tj. *nemško poreklo*), temveč tipološka zveza. Ruska in slovenska poezija sta v teh obdobjih stopali na evropski oder. Pesniki so morali čim bolj jasno omejiti verz kot posebno obliko umetnega govora od drugih oblik komuniciranja. Zaradi tega je bila ritmika še posebno jasno poudarjena; ritmični signali na začetku ter na koncu vsakega verza so nas opominjali na to, daje to posebno oblikovan govor. Ker so se folklorni (v obeh primerih) in silabični (v ruskem primeru) vzorci postopoma opuščali, je bilo treba bralca navaditi na zanj novo strukturo silabotonike. Prav za to je služil "naglasni okvir" v ruskem in slovenskem verzu.

GRADIVO

Ko je bila v ruski poeziji osnovna ritmika verza osvojena, načelni ritem silabotonike ni bil več novost, pa tudi potrebe po naglasnem okvirju ni bilo več. Med letoma 1820 in 1840 ima pri pesnikih starejše generacije četverostopni jamb ritem 84-92^A16-100, pri mlajši generaciji pa 83-97-35-100, tj. za klasični ruski verz tipični "alternirajoči" ritem z večjo naglašenostjo 2. in 4. ikta.

Analiza 16 pesmi Otona Župančiča (okrog 300 vrstic peterostopneg jamba) nam da odstotne podatke o naglašenosti iktov: 76-75-75-67-91. Načelni grafikon je isti kot pri Prešernu: naglašenost iktov se pri pesnikih manjša v postopku 5.-1.-2.-3.-4. Toda pomembne posameznosti so se le spremenile. Prvič, zmanjšala se je skupna naglašenost verza (82% iktov je naglašenih pri Prešernu, pri Župančiču pa 77%). Drugič, poistila se je ritmična obremenitev na drugem in tretjem iktu; prvi ikt je že tudi zelo blizu temu podatku. Evolucija slovenskega verza je šla torej v smeri alternirajočega ritma klasične ruske silabotonike, in to lahko razumemo kot skupno tendenco. Temu, da pri Župančiču ta razvoj ni prišel do logičnega konca, daje ostal naglasni okvir vendarle poudarjen, je najbrž vzrok večja naglasna svoboda slovenske silabotonike v primerjavi z rusko. Za kompenzacijo te svobode je treba poudariti verzno "ogrodje", da se ne bi občutek ritma izgubil. Ena teh "svoboščin" je poseben položaj moške klavzule v jambskem verzu, za katero gre v drugem delu članka.

II

Sporno vprašanje slovenske verzifikacije so moške klavzule v verzu. Dve lastnosti jih ločujeta od ruske tradicije. Prvič: odprti moški rimi zadostuje ujemanje samo naglašenih samoglasnikov. Zgledi iz samo ene Prešernove pesmi (*Vspomin Valentina Vodnika*): rodi - živi, za njo - teko, sam ve - drage, dni - skrbi, samče - sežge, živi - prerodi. Ruskemu rimanemu verzu to praviloma ne zadostuje. Ta tradicija se začenja že sredi 18. stoletja. "Ruska ljudska rima," piše Gasparov, "je lahko shajala brez opornih soglasnikov ("beda - golova"); nemška tradicija temu ni oporekala (Weh - See), francoska pa se je tej svoboščini ostro upirala (privé - arrivé, ne pa privé - parlé). Lomonosov se je v svojih zgodnjih odah (1738-1743) držal nemške tradicije: rime "vesny - t'my", "zarî - ogni" "zemli - reki" itd. sklepajo v njih skoraj 65% vseh moških odprtih klavzul (več kot v ljudskem govornem verzu). Toda stiki s Trediakovskim in z mladim Sumarokovom, ki sta bila vzgojena v francoski tradiciji, so vplivali na njegovo stališče: od 1. 1743 naprej Lomonosov odklanja moške odprte brez opornega soglasnika; pojavljajo se pri njem samo kot redki recidivi. Moška odprta rima z obveznim opornim soglasnikom postaja splošno veljavna norma: "bedâ - borodâ" ne pa "beda - golova".

Slovenska poezija je pod vplivom nemškega verza izbrala drugo pot. Ta lastnost se je ohranila v tradiciji (Kette: lepo - ljubo - bolno; Župančič: temo - roko, zvezda - želja; Murn: gore - steze, v - nekdo).

Bolj zapleten je problem, ki bi ga lahko imenovali "posamezne daktilske klavzule". Gre večinoma zajamb z moškimi klavzulami (samo z njimi ali pa pri altemaciji). Med temi vrsticami se prepletajo vrstice z daktilskimi klavzulami, ki se rimajo z moškimi (tj. imajo uresničen en ikt - in to zadnji - manj pri enakem številu zlogov). Pri Prešernu, na primer:

*Ko v grajski divnjakje prišla
judovska lepa deklica,
mladenča najde krščenga*

(Judovsko dekle)

*V koga si tak zamišljen? Kaj gledaš tak plašno?
Od nje al od pomladi zmišljuješ pesmico?*

(Prekop)

A. Isačenko, navdušen (iz veliko razlogov) nad primerjavo slovenske in nemške metrike, razlaga ta pojav kot vpliv v nemščini pogostega stranskega naglasa na zadnjem zlogu večzložnih besed

GRADIVO

Njegovo opazovanje popravlja Boris Merhar v članku *Še kaj o slovenski rimi*, s tem da sploh zanika pojav daktilske klavzule v dvozdolžnih metrih. Po njegovem mnenju so v bistvu vse daktilske klavzule v jambu in troheju moške, tj. vse imajo stranski poudarek na zadnjem zlogu.

Pomen te trditve bo jasnejši, če navedemo klasifikacijo "moških" klavzul slovenskega verza, ki jo daje Merhar:

"a) zgolj z glavnim poudarkom, in to z dolgim (bilo - pojo), s kratkim (čas - obraz) ter z mešanim (drugam - hram);

b) z glavnim (a redoma kratkim) in stranskim poudarkom (mešano): preblečena - prišla;

c) zgolj s stranskim poudarkom:

*Kristjane v cerkev hodijo,
po trgi se sprehajajo,
po ljubih se ozirajo*

č) s prehajanjem daktilske (zložene in nezložene) v razširjeno moško rimo (npr. najambski metrični osnovi):

*In angeli trobentajo,
prelepo muzicirajo,
dušice lepo rajajo,
z veseljem se napajajo..."*

(Valjavec)

B. Merhar pravilno pripominja, daje ta pojav obstajal v slovenski poeziji tudi do Prešerna, daje pogost v češki poeziji, v srbohrvaški (štokavski in kajkavski) in tudi v ruski poeziji. Primeri iz hrvaške in srbske poezije so kar prepričljivi: dvor - razgovor, da zna - Srbina, dan - radostan, ampak to žal ni tako pri ruskem gradivu.

Naj takoj poudarimo, da B. Merhar ni razumel primera iz Puškina, ki ga navaja A. Isačenko. Isačenko je imel v mislih, da se pojavlja pri Puškinu med vrsticami z moško klavzulo ena vrstica z daktilsko klavzulo:

*I skoro li ond iz lona vod
Podymetsja i vyjdet nabereg.*

O "rimi" ona - podymetsja, ki jo vidi v tem primeru Merhar, se Puškinu niti približno ne bi sanjalo.

Vse ruske moške rime "s stranskim poudarkom", kijih Merhar navaja, se razlikujejo od slovenskih, ker imajo več glasovnih ujemanj (bodisi samoglasniških bodisi soglasniških). Primerjajmo:

<i>ruske rime</i>	<i>slovenske rime</i>
<i>roskoši - róz kovši (O-i,O-I)</i>	<i>tak plašnd - pésmico (A-0:E-o)</i>
<i>nepróSen ty - srbošennyj (0-Y:0-y)</i>	
<i>do std rostí- stárosti (stArastl-stArasti)</i>	

Fonetska razlika rim "ruká tvojá - perekátyvaja" in "ženica moja - Jezusova", ki ju Merhar dojema kot analogni, je kar nesporna.

B. Merhar primerja res istometrične vrstice Gregorčiča ter Pasternaka in Jesenina:

<i>Oj grešniki maziljeni, Proč krono in škrlat, saj boste vsi prisiljeni vkloniti smrti vrat.</i>	<i>Mojé j toskóju vynjanien i ot tebjd v šipdx on býil nóéju nynešnej, zabormótál, zapáx. (Pašternak)</i>
---	---

"Postavlja se vprašanje", piše Merhar, "ali je to res še kaj bistveno drugega odl istovrstnih **Gregorčičevih** jambskih kitic z razširjeno (daktilsko, vendar po vsem metnecnem kontekstu) moško rimo v stranskem poudarku?"

GRADIVO

Na vprašanje je treba seveda odgovoriti "ne": metrika in ritmika pričujočih kitic sta kljub različnima jezikom res enaki. Vendar vprašanje samo povzroča ugovor.

Splošna shema teh verzov je takšna:

oxoxoxoo
oxoxox
oxoxoxoo
oxoxox
(x - naglašen zlog, o - nenaglašen)

Gre za zelo nenavaden pojav: tristopni jamb z altemanco daktilskih in moških klavzul. Pojem "stranski poudarek" (ki v pričujočih primerih z gramatiko sploh ni utemeljen) takoj zaplete strukturo verza, ki torej postaja raznostopen; utemeljenost takšnih raziskovalnih svoboščin je zelo dvomljiva.

B. Merharje v ruskem verzu opazil pojave, ki niso zelo podobni slovenskim, ni pa videl tega, kar je tipološko v resnici zelo podobno, in sicer neistozložne in raznonaglasne rime. Neistozložne rime so se prvič pojavile pri Brjusovu I. 1896 v pesmi *Poblednevšie zvezdy drožali* kot stik moške in ženske klavzule: topolėj - allée, zari - Mani (vzorec je najbrž bila neka šaljiva pesem P. Verlaina). Vendar so daktilske klavzule zaradi močnejše redukcije dajale več možnosti za neistozložno rimo (dévstvennica - léstnica, složeno - nevozmožno). Takšne rime so postale kar navadne. Posebno zanimiva je rima "vérť - uvérovav" pri Majakovskem, kjer se rimata moška in daktilska klavzula.

Druga, morda še bližja analogija so raznonaglasne ruske rime, načelno zelo redke. "V ljudski poeziji," piše Gasparov, "je možen stik moške in daktilske klavzule [! - V. S.] (prim. "luči - Monomaxoviči" v imitaciji Brjusova), v silabični poeziji je pogost pri vseh vrstah klavzul, v klasični silabotoniki ga ni, poskusi se pojavljajo pri V. Ivanovu ("Porazvéseny sėti po béregu; V sérdce pámjat', kak dar, berégu..."), Brjusovu, Rukavišnikovu, Hlebnikovu ("Já naxožu, čto očarovateljnaja pogoda, I já prošu miluju ničku Izjaščno perestâvit' udarénie, Ctoby bylo rovno: smért' s kuzovkôm idét po goda")." Poudarimo, da se v teh ruskih raznonaglasnih rimah večinoma menja samo mesto naglasa, glasovna struktura besede pa ostaja ista.

Popolna analogija slovenskim posameznim daktilskim rimam bi bile rime "prišla - matuška", "ogni - lébedi" ali pa celo "ogni - vygljani" (z opornim soglasnikom), čeprav takšnih rim v ruski poeziji najbrž ni (niti Gasparov niti Merharjih ne navajata). Edina izjema, kakor se zdi, je verzifikacija v nekaterih verznihih besedilih, kjer glasbeni ritem maskira raznonaglasnost:

*Čtč že nám bojât'sja zlógo jazyká?
Na stolé priémnik, a v ném múzyka.
(M. Ščerbakov)*

Zanimiv poskus bi bil v prevodih iz slovenščine izkoristiti takšne raznonaglasne rime z opornim glasom (brez njega se bi fonetska podobnost za ruskega bralca izgubila).

B. Merhar citira raziskave M. V. Panova, ki trdi, daje "v daktilski besedi zadnji zlog polpoudarjen". To je res v pomenu, daje zveza "ogni - vygljani" najbrž bolj naravna za Rusa kot na primer "ogni - sani", ampak to nikakor ne utemeljuje trditve, da so besede "vygljani", "béregu" kakor tudi "déklica", "glôrija" oksitonske.

Po našem mnenju se je znašel B. Merhar v svoji raziskavi pod hipnozo gole sheme. Po delih K. Taranovskega, zlasti po njegovi knjigi *Ruski dvodelni ritmovi* (Beograd 1953), so se verzologji odrekli poskusom polagati živo tkivo verza v Prokrustovo posteljo abstraktnih vzorcev. A. Isačenko ne formulira natančno osnovnega načela silabotonike, ampak ga skoraj prestreže: "Metrična shema je... abstrakcija, ki predstavlja pri ustvarjanju umetnine neko ozadje za aktualiziranje živegaritma... Opustiti moramo končno veljavnost študij posameznih stopic in proučevati verz kot celoto."

Rezultat metodološke napake B. Merharja je dvosmiselnost preglednic, ki jih navaja v članku, ker m jasno, kje gre za prave daktilske rime, kje pa za raznonaglasne.

GRADIVO

Npravimo obračun. Pri analizi konkretnega verzne gradiva je plodnejše ne izhajati iz abstraktnega dojetanja metra, temveč iz ritmike konkretne pesmi. Na primer, v pesmi *Judovsko dekle* uresničuje četverostopni jamb z moškimi klavzulami ritmično dominantno; posamezne vrstice trisopnega jamba z daktilskimi klavzulami (ki se rimajo med seboj in tudi z vrsticami dominantne različice) mu ne dovoljujejo postati konstanta. Če dojemamo vse klavzule v pesmi kot zgolj moške, pridemo do sklepa, da se "v verzu naglas razlikuje od naglasa v navadnem govoru... in s to trditvijo lahko dosežemo karkoli" (Svetozar Petrovič). Če pa izhajamo iz konkretnega gradiva, pridemo do sklepa, da uporablja slovenska poezija raznonaglasne, predvsem moške in daktilske rime, ki v njej (kakor tudi v češki, srbohrvaški, deloma v ruski poeziji) bogatijo (oz. deavtomatizirajo) navadne silabotonske ritme.

BIBLIOGRAFIJA

- M. L. Gasparov: **Očerk istorii russkogo stlxa**, Moskva 1984.
- A. V. Isačenko: **Slovenski verz**, Ljubljana 1939.
- B. Merhar: Še kaj o slovenski rimi, **Jezik in slovstvo**, št. 4,5,7, 8, Ljubljana 1966.
- Sv Petrovič: **Stih, Uvod u književnost**, 2. dopunjeno izdanje. Ur. F. Petre i Z. Škreb, Zagreb 1969.
- K. Taranovski: O Krkleževu prevodu Puškinova "Mocaita i Salijerija", **Južnoslovenski filolog**, Beograd 1951-1952.

OCENE IN POROČILA

Dve slovenistični razpravi v videmski reviji

"Revija za pokrajinske študije" *Metodi e Ricerche*, ki enajsto leto izhaja v Vidmu, je po svoji zasnovi podobna številnim drugim italijanskim regionalnim revijam,¹ poznamo pa jih tudi pri nas.² Skupno jim je, da so zasidrane v ožjem okolju in izhajajo enkrat do štirikrat na leto. Navadno so vezane na kakšno kulturno ustanovo (muzej, knjižnico, arhiv), namenjene so objavljanju različnih strokovnih in znanstvenih študij, ki strokovno neoporečno obravnavajo vprašanja, povezana z ožjim pokrajinskim okoljem. V njih prevladuje humanistika, najbolj pogosto zgodovinske vede. V teh revijah se sprošča nemajhna ustvarjalna energija in odkrivajo se najrazličnejša spoznanja o kulturnem patrimoniju pokrajine, številni, tudi zelo ugledni strokovnjaki pa radi izkoristijo to možnost objavljanja, kajti v marsikateri službi morajo nenehno objavljati, če hočejo napredovati oziroma ohraniti mesto. Čeprav imajo te revije za italijanske razmere razmeroma majhne naklade, okrog 1000 izvodov, in njihova odmevnost ni pretirano velika med širšim bralstvom, jih vsekakor ne gre podcenjevati. Ustvarjalci in izobraženci v okolju, ki so mu namenjene, jih skrbno spremljajo, številni izvodi pa romajo tudi v izmenjavo, tako daje

njihov doseg večji, kot si navadno predstavljamo.

Videmska revija *Metodi e Ricerche* (Metode in raziskave) je že večkrat izkazala pozornost tudi Slovencem, gostila je npr. Milka Matičetova, objavila slovenistične prispevke Arnalda Bresana, v letošnji številki pa je na ugledno prvo mesto postavila prispevek Mirana Košute o italijanskih prevodih slovenskega leposlovja,³ ki mu sledi razprava Marije Pirjevec o pripovedništvu Borisa Pahorja.⁴

Miran Košuta, ki že vrsto let preučuje slovensko-italijanske literarne odnose,⁵ je tokrat obravnaval predvsem poznavanje slovenske književnosti v Italiji, le bežno in bolj ilustrativno je omenil nesorazmerno večje zanimanje Slovencev za italijansko književnost. Tretjino prispevka sestavlja bibliografija italijanskih prevodov slovenske književnosti,⁶ ki ji je na začetku dodana analiza opažanj, kot jih ponuja bibliografsko gradivo.⁷ Kljub skromnemu naslovu — *Cronistoria bibliografica* — ta "uvod" analizira kronologijo ter zgodovinske okoliščine posameznih prevodov, ki so zajeti v bibliografijo, in tako daleč presega običajne okvire takšnih prispevkov. Pričenja s citatom iz Trinkovega pisma Levcu, v katerem l. 1885 beneški

¹ Ne da bi hoteli navesti popoln seznam, naj omenimo le nekaj sorodnih periodik, ki izhajajo v obmejnih pokrajinah s Slovenijo: *Archeografc. Triestino, Aquileia nostra, Arte in Friuli, Atti del' Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Udine, Atti dei Civici Musei di storia ed Arte in Trieste, Che fastu?, Forum Iulii, Il Territorio, Memorie storiche foregiu Uesi, a S f f i " " Storia Quadrernj d'ist'ntz' Antropologjche, Qualestoria, Sot la Nape, Storia contemporanea in Friuli,*

Bolj ali manj sorodne periodike so npr.: *Idrijski razgledi, Goriški letnik, Bistriški zapiski, Škofjeloški razgledi.*

Miran Košuta: "Tanquam non essent". Traduzioni italiane di opere slovene, str. 3-29.

Marija Pirjevec: *La narrativa di Boris Pahor*, str. 30-36.

S S * ÍÍÍT- S 7 C 7 7 - B i 7 1 H ± 7 0 i : M " S J n t r r 1 6 M 7 2 = 1 _ 1 : K r p - T M " * > . • Slovensko-italijanski in obratni literarni odnosi, *Jezik in književnost II* 1991, str. 33-52; za Enciklopedijo Slovenije je napisal podgeslo: *Kulturni odnosi - Književnost kot del geselskega članka Italijansko-slovenski odnosi*, *Enciklopedija Slovenije*, zv. 4., str. 203-205. L. c., str. 21-29.

Cronistoria bibliografica, l. c., str. 5-20.

OCENE IN POROČILA

pesnik in posrednik slovenske kulture Italijanom ugotavlja, da za Italijane slovenski narod "tamquam non essent". Ko v nadaljevanju Miran Košuta omenja stoletno ponavljanje podobnih ocen o poznavanju slovenske književnosti v Italiji tekoče in neobremenjevalno poda historiat problema. Sledi analiza posameznih tokov, ki se tržaškemu literarnemu zgodovinarju razčlenijo na nekaj značilnih period. V prvem obdobju, ki sega nekako do romantike, so predvsem jezikoslovne informacije, sledijo posamezni prevodi poezije in nekaj proznih del začetnikov slovenskega realizma po različnih periodikah. Šele na prehodu iz 19. v 20. stoletje so v italijanskih prevodih ob Prešernu in Gregorčiču dostopni tudi takratni sodobni slovenski avtorji, predstavniki moderne, ki nato ostajajo v središču zanimanja prevajalcev slovenskega leposlovja v italijanščino. Potem ko je 1920. ustanovljena prva italijanska katedra za slovansko filologijo v Padovi, pričenjajo postopoma dozorevati prve generacije italijanskih slavistov, ki se občasno ukvarjajo s slovenistiko. Med vojnama tako narastejo kvantiteta, kvaliteta in širina repertoarja italijanskih prevodov, čeprav ostaja še vedno omejen. Razvoj nato na poseben način zaznamujeta fašizem in italijanska okupacija dobršnega dela Slovenije. V prvih letih po drugi svetovni vojni se z demokratizacijo Republike Italije pojavljajo predvsem antologije, v katere so vključena tudi slovenska dela. Najodmevnejša je vse do današnjih dni Sempreverde e rosmarino (Zimzelen in rožmarin), ki jo je 1951.

leta pripravil Luigi Salvini. Repertoar ostajabolj ali manj klasičen, pogosto pa se v italijanščino prevajajo tudi slovenska mladinska dela. Vedno boljši politični odnosi med Italijo in Jugoslavijo so pospešili tudi prodiranje slovenskih del v italijanski prostor, čeprav še vedno ne moremo biti zadovoljni z obsegom prevajanja in s poznavanjem slovenske književnosti v Italiji. Zanimivo je, da se pozornost obrača od klasike v novejšo slovensko leposlovno tokove, vse izrazitejšo vlogo pa prevzema narodnostno mešani prostor ob državni meji, kjer se navezuje večina medliterarnih stikov.

V razpravi je tržaški literarni zgodovinar in urednik pri založbi Založništvo tržaškega tiska, ki je opravila pomembno delo pri posredovanju slovenske književnosti v italijanski prostor, strnil celo vrsto podatkov o enciklopedijah, revijah, posameznikih, ki so prispevali k uveljavljanju slovenskega leposlovja, jih pa ni vključil v bibliografijo, ker bi se podrla njena enotnost. Pri najpomembnejših prevodih in prevajalcih se je ustavil tudi s kratko sodbo o kakovosti posameznih prevodov, v sklepu pa je opozoril tudi na nekaj temeljnih vprašanj: kaj se prevaja, kako, kdo, zakaj in koliko. Bibliografija italijanskih prevodov slovenskega leposlovja je glede na prejšnje v marsičem dopolnjena, vendar bi se dala najti še kakšna enota, ki je ostala prezrta,⁸ predvsem pa je obžalovati, da ni vključena mladinska književnost. Morda bi bilo tudi dobro, ko bi bile kot antologije obravnavane posebne številke nekaterih revij, ki so v celoti posvečene

Martinoli, Gianni: Rugiada di memone; (Rosa spominov); Cividale del Friuli, Societa' Cooperativa editrice Dom 1988.

Messner, Janko: Kantner Triptychon = Koroški triptih = Trittico carinziano; v ital. prev.: Simona Bartoli-Kucher. Celovec, Robert - Musil - Archiv 1990, 55 str.

Pregarc, Aleksij: Samohodec - Il viandante solitano; prev.: Jolka Mil*. Ljubljana, Mihelač 1991.

Prešeren, France: I sonetti della svettura; (Sonetje nesreče); prev.: Franc Husu. Ljubljana, CZ 1983, 38 str.

Razboršek Maia - /Pesmi - poesie/ Prev. Jolka Milič. Arezzo, De Filippis Editore 1988.

Stegu V u j am ^A l d o g i ^A e r o ' s t t o t e n - a . Poesie, (Ko bom ledenel pod zemljo); prev. ur. m kom, Ambrož Koželja.

Vodeb ^A R a f k o ^A D o v e t e n l f u g g o n o ? Versione libera dallo slovenocome manoscritto; (Kam bežijo oblaki?); prev. Rafko

Župani NBroA/SSorAsmiA PWv SUVano Sau, ur. in kom. Marjan TomSič. Grafike Zvest Apollonio. Izola, Galerija Insula 1992, 24 str.

r - ^A r H U ĩ ĩ fane! « § ^ 3

20 10 1968 54-242- Poldini-Debeljuh, Mara: Rapporti tra la cultura italiana e quella slovena ne Litorale 19W-194U i v L i 7 T T 1 9 7 ^A P e t J o s R o b e r t - P r e v o d i s l o v e n s k i h l e p o s l o v n i h d e l v i t a l i j a n s č i n o . I z v e s t j a z a š o l s k a l e t a 1 9 7 6 / 7 9 ; T r s I g H O s ' t r V I O M p S O p e r e l e u e r a n e s l o v e n e n e l l e r a d u z i o n i i t a l i a n e , v k n j i g i S a g g t s u l l a l e t t e r a t u r a s l o v e n a d e l X V I F A J W A ' e A i o T r e t . A T T 1 9 8 3 , s t r . 8 5 - 1 0 6 . P o m e m b n a j e t u d i t e k o č a b i b l i o g r a f i j a , k i j o v s a k o l e t o o b j a v l j a j o d e l a v c i Š t u d i j s k e i n n a r o d n e k n j i ž n i c e v T r s t u v J a d r a n s k e m k o l e d a r j u .

OCENE IN POROČILA

slovenski književnosti. Seveda pa se s takšnimi dodatki ne spremenijo bistvene konture usode slovenske literature v Italiji.

Tudi predstavitev pripovedništva Borisa Pahorja, ki gaje prispevala Marija Pirjevec, je rezultat daljšega raziskovalnega procesa; tržaška literarna zgodovinarica in univerzitetna profesorica ga je med drugim posredovala tudi na predavanju v eminentnem tržaškem kulturnem krožku *Circolo della Cultura e delle Arti* 1991.

V svoji interpretaciji išče predvsem konstante v Pahorjevem pripovedništvu. Odkriti skuša njegovo temeljno eksistencialno temo, ki je najodločneje zaznamovala pisateljevo izpoved. Kot prevladujoča Pahorjeva tema se najprej pokaže refleksija o svobodi evropskega človeka in še posebej Slovenca v dvajsetem stoletju, ki je v skrajno nevarnem položaju, ker hoče biti svoboden. Svoboda pa vključuje vse temeljne človekove pravice, tudi pravico do rabe maternega jezika. Ob analizi teh razsežnosti se odkrivajo druge značilne prvine tega pripovednega opusa. Vprašanje naroda in posameznikova povezanost z njim je nedvomno eden izmed značilnih motivacijskih momentov v pisateljevem ustvarjanju, ki je zasidrano v tržaški svet v času fašizma. Razčlenitev najbolj reprezentativnih del tržaškega pripovednika in publicista avtorico vodi do ugotovitve, da v dobršnem delu svojega leposlovja raziskuje kolektivno in individualno usodo tako, da presega nevarnosti publicistične obravnave zgodovinsko-političnih vprašanj. Posega v moralna vprašanja individualne rasti, s tem da njegov junak navadno prehodi pot od nezavednega v ozaveščen subjekt. Čeprav se Pahor kot pripovednik veže na dramatične zgodovinske dogodke vzpona fašizma in divjanja druge svetovne vojne, se pogloblja v notranjost človeka in v njegove odgovore na zunanje izzive. Pirjevčeva je pozorna tudi na Pahorjeve vezi s Kocbekom in na vzporednice med njima, pri čemer se naslanja tudi na njuno korespondenco ter na njune dnevnik, kar prinaša nove

razsežnosti v dosedanja preučevanja Pahorjevega opusa.

Nadaljnja analiza jo privede do značilnih ugotovitev o strukturi Pahorjevega pripovedništva, ki ostaja znotraj monološkega romana. Njegovi junaki so v sozvočju z avtorjem, radikalnih metafizičnih vprašanj in skrajne negotovosti ob vprašljivosti vrednot ne srečamo, čeprav se ponekod pisatelj dotakne lastnih korenin v najbolj globokih plasteh, ki jim vtisne univerzalen pečat in jih obogati z novimi pomeni. Njegovi junaki imajo sposobnost, da presežejo vsakdanjo bedo, upor proti krivični resničnosti paje njihova nujnost.

Razprava se izteče v poglobljeno analizo romana *Nekropola*, v katerem se humanizem srečuje z ničem, ob čemer se razkrijejo vrednote, ki jih ni mogoče poteptati. V povezavi negacije in afirmacije vrednot prerašča delo v novo kvaliteto, ki vsebuje tudi značilnosti dialoškega romana. Pahor se dviga nad pričevalca in opisovalca golih dejstev z različnimi literarnimi sredstvi, tako da mu predvsem z metaforizacijo teksta uspe prerasti opis objektivnega dogajanja, nasloni pa se tudi na refleksijo ter na zavezanost pričevalca, ki ne sme molčati o takšnih grozotah, kot se dogajajo v resničnosti taboriščnega uničevanja življenja. Naslonitev na spoznanja poljske literarne vede o književnosti med vojno in okupacijo avtorici omogoča določitev meje med literarnim in neliterarnim tekstom, tako da lahko roman uvrsti med najbolj zgovorna pričevanja o pisateljevi zmagi nad nehumano resničnostjo v "Visokih sferah poezije".

Obe razpravi, ki sta pisani v vsej virtuoznosti, karjo premore italijanščina, presegata svoj osnovni namen, da informirata italijanskega strokovnega bralca o naši književnosti. Uspejima, da premostita naslovnikovo pomanjkljivo poznavanje obravnavanega problema in se sprostita v izvorno analizo, katere rezultatov ne more prezreti niti slovenistika v matici.

Zoltan Jan

Nova Gorica

Filozofska fakulteta v Trstu

Pogledi na Bartola

Uredil Igor Bratož, izdala revija *Literatura*, zbirka *Novi pristopi*,
Ljubljana 1991, 142 strani.

v

Ze prvi spis *Težave z Bartvlom* Janka Kosa nam razkrije nekaj osnovnih problemov, ki jih je imel pisatelj s samim seboj in drugi, raziskovalci njegovega dela, z njim. Ena takšnih težav, ki jo raziskuje Kos z vso svojo erudicijo, je gotovo izvor vrhovnega izreka izmailcev: "Nič ni resnično, vse je dovoljeno". Do Kosove razprave so se vsi raziskovalci Bartolovega *Alamuta* (Marta Silvester, Nada Ulaga, Miran Košuta) zadovoljili s tezo, da je našel pisec ta izrek v preštudiranih orientoloških študijah.

Temeljna Kosova dilema je torej bila, ali je izrek res izmaelitska last ali pa ga je povzel po maksimi iz Nietzschejevega spisa *Tako je govoril Zaratustra*. Janko Kos je tako preštudiral vsa dela, ki jih je imel takrat Bartol v rokah, in dognal, da v teh virih tega izreka ni mogoče najti. Le Gustav Fliigel citira v svoji *Geschichte der Araber* izrek: "Nič ne verjeti in vse smeti storiti" in še to v nejasnem kontekstu, ki je posledica nesporazuma med Fliiglom in njegovim učiteljem de Sacyjem. Iz tega sledi, da je izrek povzet po Nietzscheju, kar napelje pisca razprave na raziskovanje korelacij med *Alamutom* in evropskim nihilizmom.

Nadalje Janko Kos ovrže Bartolovo lastno trditev o zgodovinski resničnosti romana. Pisatelj je namreč študiral le vire starejšega zgodovinopisja, ki so bili napisani s stališča ortodoksnega islama in so imel izmaelitstvo za krivoversko ali brezbožno, novejša raziskave pa to zanikujejo. Kos ovrže tudi tezo o aktualnosti romana in zvezo Hasana Ibn Sabe z diktatorji tridesetih let (Mussolini, Hitler, Stalin), saj njegove ideje niso primerljive s teorijo in prakso slednjih treh.

Tako mora imeti Hasan Ibn Saba korenine prav v nihilizmu. Zanimivo paje, daje Bartol kasneje svoje ničejanstvo javno zanikal, vpliv pisca dela *Tako je govoril Zaratustra* pa je celo skušal pomanjšati ali razveljaviti, kljub temu da je v letih 1929-30 prevedel nekaj odlomkov iz te knjige.

V istem času je po Bartolovem lastnem priznanju nanj vplival tudi Josip Vidmar s svojim esejem *Cankarjeva človečnost*, kjer se tudi pojavlja sintagma "Vse je dovoljeno". V povojnem času je skušal Bartol dokazati, da obstaja zavrnitev nihilizma že v samem romanu. Modrosti Hasana Ibn Sabe ni imel za pozitivno temo romana, njej nasproti pa naj bi bile postavljene drugačne vrednote (prijateljstvo, žej po resnici). Če je pri *Kralju na Betajnovi* še krščanska antiteza, ki se lahko upre nadvladi nihilizma, je v *Alamutu* volja do moči brez tekmecev. Le nekolikanj je omejena s čutnostjo in narodnoosvobodilnim bojem proti Seldžukom. *Alamut* je po Janku Kosu najdoslednejša tematizacija evropske nihilistične problematike v slovenski literaturi.

Na Kosovo razpravljanje o aktualizaciji Hasana Ibn Sabe lahko navežemo tudi razpravo Toma Virka Lik Klementa Juga v delu *Vladimirja Bartola*. Tako kot Kos je tudi Virk mnenja, da Bartol diktatorjevega amoralizma ni radikaliziral v smer hitlerjanskega brezumja, ampak gaje nevtaliral s transmisijo etične v ontološko sfero, skrivno gibalo tega paje fascinacija s Klementom Jugom. Mogoče gaje primerjati s Seiduno, ko se ta dokončno umakne. Jug je bil nekakšen zaseben Bartolov arhetip, saj je cenil njegovo samoodločitev cilja in zvestobo le-temu. Tako je Bartol vpleten v skrajno fazo evropskega nihilizma, zato je tudi Virk mnenja, da ga ni mogoče uvrstiti v postmodernizem.

O tem razpravlja tudi Marko Juvan v svojem spisu *Alamut - enciklopedični roman*. Juvan je dokazal, da gre tako pri Bartolu kot kasneje pri Ecu za pomenske konverzije - odbite ali prikrite odnosnice iz evropske tradicije materializma, skepticizma, epikurejstva, subjektivizma in relativizma pripisuje v romanu vzhodnjaškim osebam in vzpostavlja sopomenskost besednih sestavov, besed, besedil, misli, podob in zgodb iz dveh različnih kulturnih prostorov. Prav z medbesedilnostjo se kaže roman *Alamut* sumljivo podoben *Imenu rože* in postmodernizmu.

OCENE IN POROČILA

Toda razložek od postmodernistične realizacije enciklopedičnega romana se kaže v tem, daje vse tuje gradivo pretvorjeno v zrcalo enotni "resničnosti" subjektivega izjavljanja in da se sklada s predstavljenim zgodovinskim svetom.

In kakšen je položaj perzijske književnosti v Bartolovem/4/a/HMiu? Tega problema se je lotila Irena Novak-Popov (*Citatperzijske književnosti v Bartolovem Alamutu*). Po njenem se je pisec omejil vsaj na dve deli: ne Firduzijev ep *Šah-Name* in na gnomično liriko Omarja Hajama. Perzijska književnost vstopa v roman kot del predstavljenega sveta. Bartolu služijo žanri za karakterizacijo oseb (npr. reflektivna pesem za Hasana Ibn Sabo). Iz Firduzijeve knjige kraljev je preslikal v metabesedilo ljubezenski trikotnik (Mirjam, Seiduna, Ibn Tahir), preslikavanje pa se lahko od izvornika oddalji in predrugači v kontrast (iz grešnice v nežno ljubimko). Še obsežnejša pa je razsejana lirika Omarja Hajama, domnevnega Ibn Sabovega sošolca, čigar rubajji se ujemajo z alamutskim okoljem. Po vzorcu povzemanja in delnega sintetiziranja je Bartol iz njegove lirike izbral tiste ideologeme, ki jih je mogel uskladiti s koncepcijo romana. Bartolovo citiranje je po Ireni Novak-Popov konstruktivno in od daleč spominja na Goethejevo odkrivanje Hafisa, je pa podrejeno idološkim in političnim pretenzijam romana.

Nekakšen uvod v raziskovanje Bertolove kratke proze pa je napisal drago Bajt v *Problemu Bartolove esejistike*, kjer je dokazal, da so vsi njegovi članki in eseji znanstvena priprava za njegov opus magnus. Zlasti pomemben je esej *Med človekom in bogom*, v katerem razpravlja o demoničnem (pesniški dar), ki prisili Goetheja, da se je odpovedal Lili. Ob tem pa Bajt razpravlja o žanrskem modelu prisposode, saj je Bartol razglašal a/m<ia za prisposodo, ki se po Bajtu že četrtrič aktualizira v Homeiniju.

V zborniku sta tudi dve študiji, ki primerjata Bartola s sodobniki. V spisu *Literarna oseba kot osrednji pripovedni element v Bartolovi in Zupanovi prozi* je Helga Glušič zapisala, da je za oba značilno zanimanje za nenavadna duševna stanja: Zupana zanima JAZ v odnosu do sistema vrednot, Bartola pa človek kot raziskovalno gradivo-, objekt opazovanja. Bartolove osebe skušajo spremeniti svet, Zupanove pa obvladujejo samega sebe in jih spreminjanje sveta ne

zanima. Tako je Zupanov junak svobodni zmagovalec, Bartolov pa zadovoljeni premaganec ali moralni obsojenec.

Lado Kralj se je odločil raziskati pomemben trikotnik v slovenski književnosti med Bartolom, Mrzelom in Gramom, ki so drag drugemu veljali za referenčno točko. Gram je štel Mrzela za najboljšega slovenskega pisatelja, cenil paje tudi Bartola. Mrzel je visoko postavljaj Grama, Bartol samega sebe, Mrzela paje imel celo za najslabšega. Kralj je dokazal, da je imel Gram Mrzela za svoj alter ego, hkrati paje tudi Mrzel visoko cenil svojega učitelja, obenem paje bil stična točka med Gramom in Bartolom. Gram ni mogel razumeti, da je Mrzel doživel uspeh, on pa ne, čeprav sta si bila podobna. Tega ni mogel doumeti niti Bartol, saj sta si bila z Mrzelom tako različna. Dediščina Cankarjevega simbolizma se muje zdela neprimerna, saj izražanju sentimenta, svetobolja in mistike ni priznaval umetniške vrednosti — sentimentalna literatura škoduje odpornosti naroda, njegov razvoj pa kviri etična zahteva, naj bo poet resigniran, pesimističen in fatalističen. Tudi zato je bil Mrzel zanj izvržek slovenske literature. Njun spor se nadaljuje v teoretsko razpravo o novelistiki, ki jo Kralj dokončno zaključí s poimenovanjem Bartolove kratke proze za feljtone — literarne komentarje vsakdanjega življenja.

V spisu *Vprašanje recepcije Bartolovega "Alamuta"* je Boris Paternu nakazal tri faze v sprejemanju njegovega romana. Prvo recepcijo sta motili nerealistična poetika konstrukcije in tuja filozofsko-moralna stran. Drugo recepcijo nam v zborniku na kratko prikaže Tone Peršak (*Fenomenalnostfenomena "Vladimir Bartol"*), ko je postal Bartol patron slovenskih postmodernistov. Tretja in poslednja recepcija njegovega dela pa se odpira prav s tem zbornikom. Zanj naj bi bila značilna mima presoja stvari, vsekakor paje veliko pravičnejša od prve, ki jo je, skupaj z Bartolovo takratno držo, najbolje nakazal prav Lado Kralj: "Literarni kanon je v tem času priznaval dva ideološka referenčna okvirja, simbolizem cankarjanskega tipa in socialni realizem, z zadržki pa celo tretjega, časovno vmesnega, tj. avantgardizem. Bartol se ni ravnal po nobenem od njih in v tem je treba videti nenavaden pogum, če že kaj drugega ne. (str. 124)"

Tone Smolej
Ljubljana

Zanimiva slovenščina

Berta Golob: Igrarije besedne čarovnije, Dežela Slovničarija, Jezikovni vozli, Sporočanje v Ptičjem logu, Žive besede, Izšlo pri Mladinski knjigi od 1982 do 1992.

Poljudnoznanstvene knjige s področja biologije, fizike, kemije, zgodovine, logike, matematike izhajajo pogosto, medtem ko so poljudne ali celo zabavne jezikoslovne knjige redkost. Vendar je Berta Golob v desetih letih napisala kar pet takih knjižic. *Žive besede*, ki so bile nagrajene celo z Levstikovo nagrado za poljudnoznanstvena mladinska dela, so namenjene višjim razredom osnovne šole. Druge štiri — *Igrarije besedne čarovnije*, *Dežela Slovničarija*, *Jezikovni vozli*, *Sporočanje v Ptičjem logu* — pa so namenjene učencem nižjih razredov osnovne šole.

Vse te knjige so bogato ilustrirane: večinoma jih je domiselno ilustriral Marjan Manček, edino *Igrarije besedne čarovnije* je s celostranskimi ilustracijami opremil Daniel Demšar. V nekaterih primerih pomenijo ilustracije pravo razlago jezikovnega znamenja, npr. *Lačni šolarji so pojedli M(m)atevža. — Dar in Maja nosita iste (enake) hlače. — Vsak naj pomete pred mojim (svojim) pragom.* V večini primerov pa so ilustracije opora, da si mladi bralci stvari lažje predstavljajo, se ob njih nasmejejo in si jih potem bolje zapomnijo.

Oglejmo si, kako Berta Golob razlaga jezikovne probleme in katera jezikovna poglavja obdeluje.

Razlage v nižjih razredih so precej literarizirane (rimane, antropomorfizirane, izvirne), razlage v višjih razredih pa se približujejo znanstvenim (takim s termini, ilustrativnimi primeri, definicijami). Naj navedem nekaj primerov:

Besede so igrače. Z njimi se pomen obrača. Črv - vrč, cepec - cepec, tepec - čepet, kos - sok, rob - bor, šaša - šaš, tam - mat.

Dežela Slovničarija

Nekaj slišim, pa nične vidim. Vrt, smrt, črv, vrv, brv. V teh besedah slišim polglasnik. Kam neki

se je skrtil? Aha. Pred glas R se je vrnil! Igra se skrivnice.

Dežela Slovničarija

"Pa mi povej," je dejal U, "zakaj sem jaz pri Urški velik, pri uri pa majhen." "Urška je ime. Na začetku imen ste črke spoštovane. Pišemo vas z veliko."

Sporočanje v Ptičjem logu

Otroci samostalnik takoj spoznajo, ker je med prebivalci Slovničarije najmanj siten gospod. Vprašal ga kdo ali kaj, on pa ti navede brez števila imen, predmetov in pojmov.

Dežela Slovničarija

Kar spomnite se, kako iz leta v leto spoznavate zakonitosti knjižnega jezika. Učite se, kako je treba izgovarjati glasove, da na primer kratkih naglašanih samoglasnikov v knjižnem jeziku ne izgovarjamo kot polglasnik (brat : brtt, ptič : pithč, kruh : krhh...), da ima mestnik samostalnikov moškega in srednjega spola končnico -u in ne -i (v mestu, pri bratu, ne v mestu, pri brati).

Žive besede

To, kar je jezikovno pravilno, ni vedno tudi slogovno ustrezno. Poved "Seja se je končala, ko je v zvoniku udarilo poldan" je jezikovno popolnoma pravilna, za zapisnik pa neustrezna. I..J Poglejmo še nasprotni primer: poved "A veš, da ste od hudiča, ta cajteng je dober" ne sodi v zborni jezik, pisatelj pa jo je mirno zapisal, ker je hotel pripoved razgibati ravno s tem.

Žive besede

Na mnogih mestih v knjižicah je z narobnimi povedmi ali besedili dosežena humornost, hkrati pa se mimogrede zavemo tega ali onega slovnicega oziroma slogovnega pravila. Na primer:

Boštjanšolarzbledajenapisalspovetru.

Igrarije

OCENE IN POROČILA

No vem brska me glaje zo pr no mr zla.

Dežela Slovníčarija

*Mirko in Marko sta se prepirala za nič prazen.
Nista se mogla zediniti, kdo bo nesel olupke
krompirjeve na smetišče bližnje.*

Dežela Slovníčarija

Zlata ribica je živela v akvariju pika

Dežela Slovníčarija

Popraviti je treba sklopko vašega ljubkega avtomobila.

(Popraviti je treba sklopko.)

Žive besede

Zdaj, ko smo si ogledali način razlaganja v teh knjižicah, si oglejmo še, katera jezikovna vprašanja so tako obdelana. Glasovi, polglasnik v besedah tipa vrt, glasovna vrednost črk **o** in **e**, zvočniška sklopa **lj** in **nj**, zlogovanje, besedne družine, sopomenke (sinonimi), enakozvočnice (homonimi), blizuzvočnice (paronimi), manjšalnice, popačenke (barbarizmi), samostalniki, samoedninski in samomnožinski samostalniki, lastna imena, slovnični spol za živali, katerih naravni spol ni očiteno (epiceni), pridevniki tipa malinov sirup, primerniki tipa višja šola, zaimki **moj** in **svoj** oz. **isti** in **enak**, glagoli za živalsko oglašanje, glagolniki, primere (komparacije), rekla, pregovori, pripovedne, vprašalne in vzklične povedi, nebesedno in besedno sporočanje, razčlenjenost spisa, jezikovna zvrstnost, jezikovna pravilnost, slogovna ustreznost. Nekateri od teh jezikovnih problemov so obdelani celo po večkrat, npr. lastna imena, manjšalnice, sopomenke. Obstajajo pa številne slovnične vaje, o katerih ni nobene besede, npr.

določanje stavčnih členov, določanje besednih vrst, spreganje, sklanjanje, oblikoglasno zapisovanje, postavljanje nekončnih ločil itd. Kaže, da se vsa slovnica ne da predstaviti na zanimiv način.

Navdušeni bralci mislijo, da bi bilo mogoče ves jezikovni pouk zasnovati tako igrivo, kot to zmore Berta Golob. Strogi jezikoslovci pa očita-jo njenim knjižicam preveliko literarnost, stilističnost in Živim besedam celo nepotrebno razvlečenost. Sumijo, koliko se bo dalo ta spoznanja prenašati na nove primere. Ko pretresam ti dve mnenji, se mi očrtava vmesno. Občudujem avtoričino nezavrtost, neodvisnost od učnih formulacij, smisel za poenostavljanje, igrivost, iznajdljivost; hkrati pa dvomim, da bi se vsa učna snov, ki jo potrebuje učenec za dobro obvladovanje materinščine, lahko pridobila s takšno lahkoto. Takele knjižice ne morejo dati sistematičnega znanja, so pa izvrstno motivacijsko sredstvo. Prebujajo vedoželjnost učencev na jezikovnem področju, ugodno razpoloženje, da slovnice ne podcenjujejo, ampak jo imajo radi. Učiteljem, ki se prizadevajo za prijazno šolo, dajejo veliko novih zamisli, kako naj organizirajo ure zanimivega jezikoslovnega pouka. Te prikupne slikanice me potrjujejo v prepričanju, da poleg temeljnih del sodobnega jezikoslovja, ki jih razumejo samo poglobljeno izobraženi strokovnjaki za jezik, potrebujemo še veliko knjig, ki odgovarjajo na številna vprašanja o jeziku, ki si jih zastavljajo manj usposobljeni ljudje: učenci osnovne šole, srednješolci in povprečni izobraženci.

France Žagar

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Irena Petric: Here Is the News. Predicting listening performance for news texts

(Doktorska disertacija). Utrecht 1992, 137 str.

Knjiga, katere naslov bi lahko prevedli *Poročila. Napovedovanje poslušalne performance za besedila poročil*, je zanimiva za slovenski jezikoslovni prostor že zato, ker je z njo na univerzi v Utrechtu na Nizozemskem promovirala Slovenka. Irena Petrič je študirala na ljubljanski filozofski fakulteti na smereh angleški jezik s književnostjo in slovenski jezik s književnostjo, se leta 1984 preselila na Nizozemsko in tam nadaljevala študij. Najprej je raziskovala na področju eksperimentalne fonetike in s to temo dobila naslov magistre fonetike, nato pa se je usmerila v psiholingvistiko; obe jezikoslovni področji sta tudi temelj in izhodišče raziskave v disertaciji.

Knjiga paje privlačna—ob rodoljubnih nagibih—predvsem zaradi živosti svoje znanstvene teme, ki je zelo sodobna in v sklepu ponuja nastavke uporabnosti, in zaradi metodološke natančnosti, kije precejšnjemu delu naše humanistike tuja. Gre pravzaprav za raziskovanje na podlagi več poskusov, ti pa so vpeti v statistične modele in so tudi matematično-statistično ovrednoteni. Recenzent o teh modelih ne more zapisati strokovne sodbe in jim mora verjeti na besedo. Knjiga po tej plati ni zmeraj (jezikoslovno) privlačna, vendar to verjetno ni samo njena krivda—zardevamo tudi slovenski jezikoslovci.

Cilj raziskovanja je bil doseči sposobnost napovedovanja poslušalne performance na podlagi preprostih besedilnih lastnosti. Napovedovanje poslušalne performance (performanca je po generativni slovnici udejanjanje govorne kompetence v govornem dejanju) naj bi bil prvi korak do meril, po katerih bi lahko izboljšali ustreznost besedil, namenjenih poslušanju. Avtorica namreč že ob zasnovi postavi študijo v

aplikativni okvir t.i. sistemov TTS (text-to-speech); tak sistem ima za vnos pisano besedilo, ki ga pretvori v govorenega. Ti sistemi imajo po avtoricinem mnenju tri glavne možnosti uporabe: poslušalne zbirke podatkov, poslušalna navodila in poslušalna obvestila, ki so slušna ustreznica časopisom. Za dobro delovanje sistemskih aplikacij so posebno pomembna tri merila: sintetizirani govor mora biti čim bolj naraven in razumljiv; uporabnik ne sme imeti zapletene poti do informacij; besedila, kojih ima sistem za izhodišče, morajo biti poslušljiva, torej jih morajo poslušalci razumeti in si jih zapomniti, in sicer po enem samem poslušanju, saj gre pri takem sistemu za enosmerno komunikacijo—interakcije med "govorcem" in poslušalcem pravzaprav ni. Avtorica se v disertaciji podrobno ukvarja samo z zadnjim merilom. Ugotovi, da imajo različna besedila, namenjena za tako sistemsko uporabo (npr. enciklopedijski in slovarski članki, pisana navodila, časopisni članki), vsa nekaj skupnega: vsebujejo stvarno, podatkovno informacijo in so navadno namenjena bralcu oziroma branju. Kaj se torej zgodi, ko poslušalec v okviru sistema TTS posluša besedilo, ki je prvotno namenjeno branju in ne poslušanju? Tukaj je pravo delovno izhodišče disertacije; avtorica domneva, da je med branjem in poslušanjem razlika, še več, da so verjetno "bralna" besedila pretežka, da bi jih poslušalci razumeli in si jih zapomnili.

Najprej je bilo treba dokazati domnevo, da je med branjem in poslušanjem razlika. Nekaj dokazov je očitnih: poslušalec mora besedilo sprejemati linearno, torej se ne more ustaviti ali za hip skočiti nazaj; tudi hitrosti spreminjanja ne more nadzorovati. Druga splošna razlika je ta, da so v pisanem besedilu besede ločene enote same po sebi, poslušalec pa mora to šele doseči.

OCENE IN POROČILA

Poslušalec pa ima po drugi strani tudi nekatere prednosti — pri sprejemanju in dojemaju besedila mu pomagajo prozodični ključji, npr. intonacija, spremembe tempa in premori.

V psiholingvistični literaturi so si mnenja o razliki med branjem in poslušanjem zelo različna; nekateri avtorji jo celo popolnoma zanikajo. Toda študije so težko primerljive, saj so raziskovalci razliko ugotavljali pri zelo različnih skupinah, na različnih besedilih in z raznimi metodami. V citiranih raziskavah na področju vzgoje in izobraževanja pa se je razlika zmeraj pokazala, čeprav so bile primerjane vrednosti na korelacijski lestvici različne. Avtorica je iz tega sklepala, da razlika med dvema načinoma sprejemanja besedil obstaja; nadaljnje sklepanje kaže, daje realno pričakovati slabšo performanco pri poslušanju "bralnih" besedil kot pri njihovem branju. Besedila, ki so namenjena poslušanju, bi morala biti ustrezno napisana; imeti morajo drugačne lastnosti kot besedila, namenjena branju.

Irena Petrič nato najprej s poskusom dokaže, da "bralna" besedila resnično niso primerna za poslušanje. Gradivo poskusa so bili slovarski članki, od katerih jih je po mreži meril *dolgo*, *kratko*, *konkretno* in *abstraktno* izbrala 16. Nato so poskusne osebe besedila poslušale oziroma brale. Po posebej izdelanih merilih se izkaže, daje razlika v performanci po branju in po poslušanju bralnih besedil očitna; največja je v območju *abstraktno*, *dolgo*. Pri ponovitvi poskusa z drugim gradivom so se rezultati potrdili.

V naslednjem poglavju avtorica določi lastnosti besedila, ki vplivajo na njegovo poslušljivost. Pri tem se drži nekaterih omejitev: omejuje se na lastnosti, ki so neposredno v besedilu, so opisljive in kvantitativne; neodvisne morajo biti od posebne vsebine, saj morajo biti rezultati veljavni za različne vrste besedil. Ker bo raziskava morda prvi korak do pravil za "poslušalna" besedila, izbrane lastnosti ne smejo biti preveč zapletene, ne smejo biti dobljene s kompleksno analizo, ki bi bila za nestrokovnjaka pretežka. Po teh merilih je izbrala 11 izhodiščnih besedilnih lastnosti na besedni, povedni, stavčni in besedilni ravni. Naslednja stopnja poskusa je določitev meril za ugotavljanje performance. Izhodiščna so tri: razumevanje, pomnjenje in presoja besedil.

Besedila za glavni poskus so bila dveh vrst. V prvi skupini so "bralna" besedila — šest krajših časopisnih besedil z različnih področij; ta so nato novinarji, ki se s tem poklicno ukvarjajo v radijskih hišah, po svojih merilih predelali v "poslušalna" besedila. S pilotno raziskavo avtorica najprej preskusi metodologijo in ko nekatere parametre po statističnem ovrednotenju preuredi, se loti glavnega poskusa. Z njim skuša odgovoriti na dve glavni vprašanji: kako vplivajo izbrane besedilne lastnosti na razumevanje, pomnjenje in presojanje besedil; drugič, ali je bila predelava "bralnih" besedil v "poslušalna" uspešna, ali so torej bila predelana besedila primernejša za poslušanje.

Po statističnem ovrednotenju rezultatov poskusa se je pokazalo, daje od 11 besedilnih lastnosti najpomembnejših oziroma najuporabnejših za končni cilj raziskave pet: dolžina besedila (izražena s številom besed v besedilu), dolžina stavka (izražena s povprečnim številom besed v stavkih posameznega besedila — povprečje je tu poseben termin iz statistike), odstotek trpnih tvorb v besedilu, dolžina povedi (povprečno število propozicij na nominalno in prepozicijsko besedno zvezo v besedilu) in dolžina besede (povprečno število zlogov na besedo v besedilu). Nato avtorica ovrednoti vpliv posameznih lastnosti na performanco in njihov medsebojni vpliv. Ugotovi, da so izbrane besedilne lastnosti splošno veljavne glede razumevanja in pomnjenja tudi v drugačnih poročevalskih besedilih. Izkaže se tudi, da so bila prirejena besedila resnično ustreznejša za poslušanje. Avtorici se zdi najpomembnejši rezultat raziskave dokaz, da je možno razložiti izboljšavo besedila na podlagi samo petih besedilnih lastnosti.

V sklepu je postavljeno vprašanje, kako od napovedovanja performance (ki je izraženo z izpeljano formulo poslušljivosti) storiti korak do predpisovanja, torej do pravil za tvorbo besedila, primernega za poslušanje. Nekateri besedilne lastnosti se prirejajo težje (npr. dolžina besed), druge lažje (npr. dolžina besedila). Avtorica se seveda zaveda, da ni popolnoma jasno, ali na poslušljivost resnično vplivajo površinske lastnosti besedila; verjetno se ji zdi, da so te površinske lastnosti samo znaki globljih mehanizmov, ki dejansko vplivajo na performanco. Ugotavljanje teh mehanizmov pa je stvar nadaljnje raziskovanja.

OCENE IN POROČILA

Na koncu se vrnimo k rodoljubni plati recenzije: če se Irena Petrič v predgovoru zahvaljuje staršem, da so jo kljub veliki razdalji vedno spodbujali in moralno podpirali, ji omogočimo,

da s to knjigo spodbudi in moralno podpre tiste odseke slovenskega jezika, ki so odprti za nove misli in pripravljeni za nove naloge,

Marko Stabej
Ljubljana

PREJELI SMO V OCENO

Miklošičev zbornik. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. Ured. Jože Toporišič, Tine Logar, Franc Jakopin. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Filozofska fakulteta v Ljubljani; Maribor, Univerza v Mariboru. 1992. 638 str.

Olga Kunst-Gnamuš, **Sporazumevanje in spoznavanje jezika.** Ljubljana, Državna založba Slovenije, d.d. 1992, 82 str.

Marta Kocjan-Barle, **Abeceda pravopisa.** Ljubljana, Državna založba Slovenije, d.d. 1992. Vaje. 150 str. Preglednice, rešitve. 72 str.

Celovski zvon. Vseslovenska revija za leposlovje, kritiko, kulturna, družbena in verska vprašanja. Celovec, Mohorjeva družba. Letnik 10, številka 37, december 1992. 96 str.

Jezik. Časopis za kultura hrvatskoga književnog jezika. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo. Gl. ured. Stjepan Babić. God 40. Br. 1. Listopad 1992. 32 str.

Jezik. Časopis za kultura hrvatskoga književnog jezika. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo. Gl. ured. Stjepan Babić. God 40. Br. 2. Prosinac 1992. 31 str.

Jezik. Časopis za kultura hrvatskoga književnog jezika. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo. Gl. ured. Stjepan Babić. God 40. Br. 3. Veljača 1992. 31 str.

Ernst Hansach, Bedeutung, Begriff, Name. Studia et exempla linguistica et philologica. Series II: Studia minora, Tom 1. Regensburg, S. Roderer Verlag. 1990.

Jezik in slovstvo 38 (1992/93), št. 5

Milko Matičetov

UDK 808.63-54 "krajica"

OD KOROSKEGA GRALVA 1238 DO REZJANSKEGA KRAJAJUA 1986

Ko je nemški pesnik Ulrich von Lichtenstein poročal o svojem potovanju preko slovenskega ozemlja, je v svoji pesmi uporabil besedo gralva oz. krajjeva. To odkrije avtor tudi v stiški molitvi pa tudi v baladi, ki jo je več kot 4. stoletja kasneje zapisal Matevž Ravnikar. V svoj Slovensko-nemški slovar jo je sprejel tudi Pletersnik, nepričakovana najdba rezjanskega molitvenika pa jo je odkrila tudi v Reziji.

Jezik in slovarstvo, Vol XXXVIII (1992/93), No. 5

Milko Matiček

UDK 808.63-54 "kraljica"

**FORM THE CARINTHIAN "GRALVA" 1238 UNTIL THE RESIAN
"KRAJAVIA" 1986**

When the German poet Ulrich von Lichtenstein reported on his voyage through the Slovene territory, he used the word "gralva" or "kraljeva" in his poem. The same word has been discovered by the author also in the prayer from Stična as well as in the ballad, which was more than four centuries later written down by Matevž Ravnikar. Pi'et'shnik accepted it into his Slovene-German dictionary; an unexpected finding of a Resian prayer-book also demonstrated it in Resia.

